

18. YÜZYIL OSMANLI TOPLUM HAYATININ HAŞMET DİVANI'NDAKİ AKİSLERİ*

*Hasan DOĞAN***

ÖZET

Edebi metinlere tarihi belge gözüyle bakmak son derece yanlıştır. Zira edebi eserler, birer tarihi vesika değildirler. Bu sanatsal gerçek bir yana, bu eserlerin oluşturuldukları toplumdan ve bu eserleri oluşturanların ruh dünyalarından izler taşımaları da tabii bir neticedir. Çünkü hemen hemen bütün edebi eserlerin temelinde, toplumsal bir varlık olan insan vardır.

Klasik Türk edebiyatı ve özellikle şiiri, uzun süre insanî olmadığı, yüksek zümreye hitap ettiği, sosyal yaşayış ve düşünüşten uzak olduğu düşünülmüş ve yıllarca “üvey evlat” muamelesine maruz bırakılmış; hatta tahribatın boyutu, bu edebiyata ait ürünlerin ders kitaplarından çıkarılmasının düşünülmeye varmıştır. Ancak daha sonra objektif ve dikkatli incelemelerle Klasik edebiyata ait metinlerin toplumdan mücerret ürünler olmadığı, Osmanlı şiirinin tabii ve insanî bir edebi gelenek olduğu gün yüzüne çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin en şaşıklı dönemi olan 16. ve 17. yüzyıllarda edebiyat da zirvede olmuştur. Fakat 18. yüzyıl gerek edebi anlamda gerekse sosyal ve iktisadi anlamda Osmanlı'nın düşüşe geçtiği bir dönemi kapsamaktadır. Edebi anlamda “hazan vakti” olarak nitelendirilen bu asırda Osmanlı toplumunun eğlence hayatına düşkünlüğü, sanat ve edebiyatta etkisini fazlasıyla hissettirmiştir.

Bu çalışmada, merhum Mehmed Çavuşoğlu'nun “edebi bir metnin tarihle bağlantısının açıklanması için; şairin dış âleme bakışı, psikolojisi, estetiği, kültür ve kültürün kaynakları, dili ve tesiri belirlenmelidir.” şeklindeki tespitleri düstur edinilerek; 18. yüzyıl Divan şairlerinden Haşmet'in Divanı incelenecek ve Divan şiirinin gayri insani olduğu yönündeki mesnetsiz suçlamalar çürütülmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, sosyal hayat, Haşmet Divanı

18. CENTURY TRACES OF OTTOMAN SOCIAL LIFE IN THE HAŞMET'S DİVAN

ABSTRACT

Literary texts are not a historical document. This texts examine as a history document is extremely wrong. In addition this is a real artistic,

* Bu çalışma, Ordu Üniversitesi'nin 10-12 Mayıs 2012 tarihlerinde Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Anısına düzenlediği “Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu”nda sunulan “18. Yüzyıl Sosyal Hayatının Haşmet Divanı'ndaki Akisleri” isimli yayımlanmamış bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Öğrenci [Yüksek Lisans], Ordu Üniversitesi, El-mek: hsn_d@hotmail.com

this texts are consist of them mood tracks transports. There are being social existence people on the basis of all literary works.

Classical Turkish literature and especially poetry, is not humane for a long time, high eveyone is appeal, and social life and thinking criticized away from and treatment of exposed "stepchild" for years; even the size of the damage, our products of the classical literature were removal from textbooks. But, texts of classical literature when investigations objective and carefully the society is not independent products, natural and human a literary tradition was revealed the light of day.

The most glamorous period of the Ottoman Empire the 16th and 17th centuries and the this period was summit the literature. But, covers a period of downturn of Ottoman Empire's literary, social and economic sense the 18th century. This century is described literary sense as "cantor time" and this century Ottoman community's devotion nightlives felt on art and literature.

This study, the decedent Mehmed Çavuşoğlu's "A literary text to explain of connection with history; be determined as follows, view of the outer realm of the poet, psychology, aesthetics, culture and cultural resources, language and influence." taking into account the shape determinations; 18th century Divan poets Haşmet Divan's will examine and will show that the social aspect of Divan poetry.

Key Words: Divan poem, social life, Haşmet's Divan.

GİRİŞ

Edebi eserler kutsal metinler değildir. Bu eserleri oluşturanlar, toplumun içinde yaşamış, her insan gibi toplumsal gereksinimleri kadar insanlarla ilişki içerisinde bulunmuş, onlarla birlikte yemiş içmiş ve yaşamışlardır. Bundan dolayı edebi eserler sosyal çevreden tecrit edilemezler. Doğal olarak o sosyal ve kültürel çevrenin izlerini taşıyacakları muhakkaktır.¹

Bu tabii gerçekler bir yana Tanzimat'la başlamak üzere günümüze değin eski Türk edebiyatı metinlerine yapılan en büyük eleştirisi; bu metinlerin gerçekleri, beşeri duygu ve düşünceleri yansıtmadığı, hayal dünyasının dar ve gerçekle ilgisiz olması, sosyal hayattan kopuk, kuralcı ve mazmuncu olması noktasındadır.² Sanatın bilhassa edebiyatın toplumun bir aynası olması gerektiğini savunan Tanzimatçılar ile başlayan edebiyat anlayışı nedeniyle edebiyatta topluma hizmet etme amacı güdülmüştür. Bu düşünceyi savunanların büyük çoğunluğu da eski Türk edebiyatının toplumla, sosyal hayatla hemen hemen hiç ilgisi olmadığı iddiasında bulunmuşlardır.³ Öyle ki Hamdullah Suphi, Divan edebiyatını değerlendirmeye bile layık bulmaz.⁴ Bu tartışmalar, eleştiriler ve suçlamalar o denli ileri gitmiştir ki bir dönem eski Türk edebiyatına ait

¹ Yakup Poyraz, "18. Yüzyıl Divan Şairi Hâkim'in Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Yaşamdan İzler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 2 / 8, Summer 2009, s. 346 – 374.

² Muhsin Macit, "Divan Edebiyatı Tartışmaları ve Gelenekten Yararlanma Sorunu", **Eğitim**, Temmuz – Ağustos 2006, s. 20 – 32.

³ Tanzimat ile başlayan bu tartışmaları ve suçlamaları toplu şekilde incelemek için bk.: Mehmet Kahraman, **Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar**, Beyan Yay., İstanbul 1996.

⁴ Bahir Selçuk, "Diyorlar ki'nin Işığında Yenilerin Divan Edebiyatına Bakışı", **Turkish Studies**, Volume 4 / 2, Kış 2009, s. 938 – 954.

metinlerin lise ders müfredatından çıkarılması dahi düşünülmüştür.⁵ Bu noktada asıl dikkatleri çeken ise Ahmet Hamdi ve Mustafa Nihat Özön gibi Türk edebiyatının önde gelen isimlerinin bazı dönemlerde, eski Türk edebiyatı metinlerine ağır ithamlarda bulunmalarıdır. Özellikle de Gölpınarlı gibi daha çok Osmanlı edebiyatı ve şiiri üzerinde çalışmalarını yürüten ve bahsi geçen tartışmalar sırasında Divan edebiyatını koruyan bir araştırmacının 1945 yılında kaleme aldığı *Divan Edebiyatı Beyanındadır* isimli eser⁶, bu şaşkınlığı körükleyen bir etkidir. Gölpınarlı bu eserinde eski Türk edebiyatına Tanzimat'tan itibaren devam eden suçlamaların en temel noktası olan bu metinlerin sosyal hayattan kopuk olduğu üzerinde durmuştur. Diğer eleştiriciler gibi o da bu edebiyatı; “kelimeler üzerine kurulmuş mecaz saltanatı”, “hakiki hayatın ötesindeki edebiyat”, “dünyadan habersiz; müspet düşünceye yanaşmayan ferdiyetçi sarhoş edebiyatı”, “akıl sınırına yanaşmamıştır” şeklinde birçok ağır iddialar ile suçlamaktadır.⁷

Günümüzde *Divan Edebiyatı*, *Klasik Edebiyat*, *Osmanlı Edebiyatı*, *İslâmî Edebiyat*, vb. gibi birçok şekilde adlandırılan eski Türk edebiyatına ait metinlerin konusu da temel olarak insandır.⁸ Buna binaen yaklaşık beş yüzyıl boyunca süregelen Osmanlı kültürüne ait birçok karanlık devri ve kavramı aydınlatacak bilgiler barındıran eski metinler, üzerinde yapılacak yeni incelemeler, yeni çalışmalar, unutulmuş birçok değeri ortaya çıkarmaya devam edecektir. Son yıllarda Türk edebiyatı üzerinde yapılan tahlil, tetkik, şerh çalışmaları ile bu değerler artık ortaya çıkarılmaktadır. Bu çalışmalar ile özellikle Cumhuriyet döneminde yoğunlaşan suçlamaların yersizliği ve temelsizliği ortaya konulmaktadır. Mustafa N. Sefercioğlu'ndan nakledilen aşağıdaki şu paragraftan Divan edebiyatına yaklaşımın nasıl olması gerektiğini görmek mümkündür:

“...*Divan şairlerimiz de her sanatkâr gibi bu tabii kurala uymuş ve eserlerini meydana getirmişlerdir. Onlar da insandır, onlar da bütün sanatkârlar gibi bir tabii ve sosyal çevre içinde yaşamış, yaşadıkları bu tabii ve sosyal çevrenin havasını teneffüs etmiş, kıymet değerleriyle yetişmişlerdir. Bütün bu unsurlara, aldıkları eğitimleri ve inançlarını da ilave edersek, meydana getirecekleri sanat eserlerinde bütün bu sahip oldukları değer ve izlenimlerin yer almayacağını söylemek eşyanın tabiatına aykırı olur. O zaman Divan şiirine, bizce haksız olarak isnat edilen “hayattan kopuk”, “kendi içinde kapalı”, “hayali” bir şiirdir ifadeleri daima münakaşaya açık bir konu olarak kalacaktır.*”⁹

“Gerçekleri, şiir diliyle anlatan”¹⁰ Divan şairleri içerisinde değerlendirilebilecek olan 18. yüzyıl şairlerinden Haşmet'in Divanı'nın incelendiği bu çalışmada yukarıda verilen hususlar dikkate alınarak Divan şiiri – gerçek hayat bağlantısı ortaya konulacak ve bu suçlamaların temelsizliği bir kez daha gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

⁵ Bahsi geçen tartışma 1930 yılında Ankara'da düzenlenen “Türkçe Muallimleri Kongresi”dir, bk: Necati Tonga, “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Divan Şiiri Tartışmaları ve Gelenekten Faydalanma”, **Turkish Studies**, Volume 2 / 4, Sonbahar – 2007, s. 772 – 782.

⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Divan Edebiyatı Beyanındadır*, Marmara Kitabevi, İstanbul 1945.

⁷ Cevdet Kudret, “Divan Şiirine Uzaktan Merhaba”, **Bir Bakıma**, İnkılap ve Aka Kitabevleri İstanbul 1977, s. 56 – 86.

⁸ A. Atillâ Şentürk, “Klâsik Osmanlı Edebiyatı ışığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Mart 1993, C.: 1993 / I, S.: 495, s. 178 – 188.

⁹ Mustafa Nejat Sefercioğlu, “Divan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C.11, Ankara 2002, s.664-681, e-kaynak: <http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiiirindegercekhayat.htm> (19.03.2012).

¹⁰ Cem Dilçin, “Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri”, **Türk Dili**, S.: 571, Temmuz 1999, ss. 618 – 626.

1. DEVLET ERKÂNI (PADİŞAH VE ÇEVRESİ)

1.1 Padişah

Osmanlı Devleti'nde devletin en üst kademesinde hükümdar (padişah) bulunur. Hükümdar, devrin ve devletin tartışmasız tek lideridir. Divan şairleri divanlarda, bazen caize kaygısıyla bazen de sanat gayesiyle dönemin padişahını öven kasidelere yer vermişlerdir. Beyitlerde padişah, cihanın tek hâkimi, insanların en cömerdi ve en akıllısı, cihan güneşi, vb. olarak tasvir edilmiştir.

Ya' nî Sultân Mustafâ sâhib-kırân-ı ' asr kim

Oldu gâlib pertevi mihr-i cihân-efrûza da

T.2/2¹¹

Padişah, tüm mevcudatın bir süsüdür. O, huy bakımından Hz. Peygambere benzer ve devrin İskender'idir.¹² Ayrıca padişah; hidayet güneşi, fetanet ve belagat sahibi, zorlukları ve kötü işleri giderici, belirsiz gizli şeyleri bilici, ışık saçan, muhitinin en bilgisi, heybetli ve saltanatlı, hazinelerdeki incilere benzeyen yüce insan ve ilim hazinesinin sahibi gibi sıfatlarla da anlatılmıştır. Haşmet'in, son beyitinde Fatih Sultan Mehmed Camii Kütüphanesi'nin inşasına düşürdüğü tarihte bu sıfatları bir arada görmek mümkündür. Bu şiirde asıl dikkat çekici nokta ise, Sultan Mehmed Han'ın övgüsü için seçilen kelimelerin aynı zamanda bu kütüphanede yer alan bazı eser isimleri olmasıdır:

Şâhen-şeh-i mülk-i cihân İskender-i devr-i zamân

Ârâyîş-i kevn ü mekân sultân-ı mahmûdü'ş-şiyem

Şems-i **Hidâyet**'dir yüzü bedr-i **Dirâyet**'dir özü

Lübb-i Belâgat'dir sözü hâkân-ı İskender-şiyem

Hallu'r-Rumûz-ı müşkilât **Keşşâf**-ı râz-ı **Mübhemât**

Kenzü'l-Künûz-ı mülhemât **Muhtâr**-ı şâhân-ı ümem

Miškât-ı hıfzında her an **Misbâh**-ı adliyle hemân

Tenvîr-i Ebsâr-ı cihân eyler o **Kenz**-i pür-himem

Alsa ele tîg u sinân hûn ile re's-i düşmenân

Olup **Şakâyıkveş** ayân **Bostân**-ı rezm içre o dem

¹¹ Buradaki harflerden T.: Tarihleri, K.: Kasideleri, G.: Gazelleri, Kt.: Kıtaları, M.: Matla'ları, L.: Lugazları, TT.: Tesdis ve Tahmisleri; rakamlar ise şiir ve beyit numaralarını temsil etmektedir. Söz konusu bu harf ve rakamlar tam künyesi verilen esere mutabık kalınarak verilmiştir. Divan için bk.: Mehmet Arslan – İ. Hakkı Aksoyak, **Haşmet Külliyyatı (Divân – Senedü'ş-Şü'arâ – Vilâdet-nâme, Sûr-nâme – İntisâbü'l-Mülük, Hâb-nâme)**, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.

¹² M.Ö. 356 – 323 yılları arasında yaşamış olan Makedonyalı ünlü hükümdar. Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar – Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 187.

Ol **Ravza**-i bahr-i ' **Atâ** vüsatde böyle vâkiâ
Bahr-ı Muhît olsa sezâ gül-gonce-i fazlında nem

Sarf-ı nukûd-ı himmeti yaptı **Binâ**-yı devleti
 Muhkem-**Esâs-ı Şevketi** kıldı o şâh-ı muhteşem

Neşr-i ulûma say edip hakkâ kütüb-hâne yapıp
 Vaz eyledi bî-had kütüb etdi cihânı **Mugtenem**

Âsâr-ı şâh-ı kâm-kâr verdi ulûma iştihâr
 Her nüshanın sadrında var bin **Me'haz-ı Kasdü'l-Ümem**

Eşbâh u eşkâli adîm **Gencîne-i Dürr-i Nazîm**
 Nüzhet-geh-i tab-ı selîm **Kenzü'l-Le'âlf**-i hikem

Haşmet dedim bir bî-bedel târîh-i garrâ tarhına
 Tullâba bir **Kenzü'l-'İlim** yaptı şeh-i mülk-i kerem (1159)

T.10/1-11

Cihan, muzaffer padişah sayesinde düzene girmiştir ve padişahın emri, her yöne aşikâr olduğu için saraydaki eskimiş yapıları yeniden inşa eder:

Şehen-şâh-ı muzaffer Hazret-i Sultân Mahmûd kim
 Cihân devrinde buldu intizâm-ı bâg-ı me'vâyı

T.11/1

'İmâr-ı şeş-cihâta emri der-kâr oldugu demde
 Ne zîbâ resm-i vâlâ-tarha koydu Bâb-ı Aga'yı

T.11/9

Haşmet, padişah övgülerinin yer aldığı ve yukarıda verilen şiirlerin dışında padişahların tahta geçişlerini tarih olarak düşürmüştür:

Demeden bir ahad dedim bu târîhi du' â-gûne
 Mübârek ola Sultân Mustafâ'ya efser ü evreng (1171)

K.5/26

Turkish Studies

Bir başka tarih kasidesinde de, Osmanlı şehzadelerinden en yaşlısı olması sıfatıyla III. Osman'ı tahta geçmesinden sonra Haşmet "müjdeler olsun" diyerek yeni padişahın cülusuna şu tarihi düşürmüştür¹³:

Buldugum âdeme böyle diyeyim târîhin
 "“ Âleme müjde cülûs eyledi Sultân ‘ Osmân” (1168)

T.1/16

Kudsiyân söyledi târîhini "Sultân Gâzî"
 Ben de sebt eyledim ey şâh-ı kerîm-i devrân

Fâl-i hayr olduguna şübhe mi var hünkârım
 Ya‘ nî târîh-i cülûsuñ ola "Gâzî Sultân" (1168)

T.1/30-31

Söyledim târîhini çıkdı dü-şakk-ı hâmeden
 Sûr-ı Şâh Sultân ile ‘ id oldu mâh-ı rûzede (1174)

T.2/10

1.2 Diğer Devlet Görevlileri

Osmanlı Devleti'nde hükümdardan sonra en yetkili kişiler sadrazam ve vezirlerdir. Bu görevliler, hükümdara devlet işlerinde yardım eden, idari ve askeri yetkileri olan en büyük görevlilerdir. Beyitlerde, sadrazam ve veziri ifade ederken sadr, âsaf, hıdv, destûr, vezîr-i a'zam, vekîl-i saltanat kavramları seçilmiştir.¹⁴ Bunların yanında kerîm, kerrâr, kâm-rân, atâ-yı tevfiğ gibi sıfatlar da kullanılmıştır. 18. yüzyılın önemli vezir ve sadrazamları arasında Râgıp Paşa, Ali Paşa, Abdullah Paşa, Mustafa Paşa gibi isimler sayılabilir*.

‘ Alî Paşa-yı esed-savlet ü Kerrâr-sıfat
 Hayder-i devr-i zamân Âsaf-ı sâhib-‘ irfân

T.3/12

Bu garrâ mısra‘ ı gûş etmedin mi ey perî sen kim
 Kerîm ü kâm-rân var ise ‘ Abdullâh Paşa'dır

K.10/16

Sa‘ d tâli‘ le gelip Hazret-i Râgıb Paşa
 Mühr-i devlet yedine oldu ‘ atâ-yı tevfiğ

K.14/44

¹³ Özge Öztekin, *Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ürün Yay., Ankara 2006, s.37.

¹⁴ Leyla Karataş, *Nedîm Divânı'nda Lale Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 47.

* Burada sadece Haşmet Divanı'nda geçen isimler zikredilmiştir.

Hükümdarların tahta geçişlerinde olduğu gibi bazı devlet görevlilerinin göreve başlama yıllarına da yer yer tarih düşürüldüğü görülmektedir. Kaynaklarda, vezir ve aynı zamanda iyi bir şair olan Râgıp Paşa ile Haşmet arasında sıkı bir dostluk olduğu aktarılmaktadır. Haşmet dostu Râgıp Paşa'nın sadârete gelişine '*Mevlâ makamını muvafık kılsın*' şeklinde bir dua ile tarih düşürmüştür.

Masdar-ı hayr ü sa' âdet ola zâtı dâ'im
Sadr-ı ikbâlini Mevlâ ede cây-ı tevfiğ (1167)

K.14/46

Sadrazam Mustafa için düşürülen tarihte de insanlara, "müjdeler olsun âleme ki devletin sahibi geldi" şeklinde haber verilmiştir:

Söyledim ' âleme tebşîr ile bu târîhi
Müjdeler dehre yine sâhib-i devlet geldi (1170)

K.15/32

Haşmet Divanı'nda ismi zikredilen bir diğer önemli sadrazam da Ali Paşa'dır. Padişah III. Ahmed'in silahtar ve damadı olan Ali Paşa, sert ve dürüst bir insan olup 1713 yılında göreve getirilmiştir.¹⁵ Ali Paşa ile ilgili beyitlerde genellikle bu şahsiyetin savaşı kimliğine atıfta bulunularak övgüler yapılmıştır.

Yine ikbâl ile Kerrâr-ı celâdet geldi
Diyerek birbirine oldu cihân müjde-resân (1168)

T.3/18

Etdi Kerrâr-ı sadâret Hak ' Alî Paşa'yı kim
Verdi üç kez mühre ol vefk-i müselles gibi nâm

T.4/1

Sadr-ı vâlâyı üçüncü kerre teşrîf edicek
Nass-ı "Azzeznâ bi-sâlis" oldu bir târîh-i tâm (1168)

T.4/2

18. yüzyılda göreve gelen bazı sadrazam veya vezirler Osmanlı ordusunda görevli asker ya da komutan iken padişahın güvenini kazanıp aşama kat ederek vezir – sadrazam olabilmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devlet teşkilatında üst düzey devlet yöneticileri makamlarına göre yüzükler takmakta idiler. Divan'da Abdullah Paşa için yer alan övgüde bu duruma telmih yapılmıştır.

Düşürdü şastına Yayıbaşı-zâde vezîr oldu
Müderri kahveci köpürdü¹⁶

K.8/38

¹⁵ Hasibe Mazıoğlu, *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yay., Ankara 1992, s. 13.

¹⁶ Bu kısım referans kaynakta da boş bırakılmıştır.

Dönemin önemli devlet adamlarından olan Ahmed Paşa'nın oğlunun doğumuna düşürülen aşağıdaki tarihte Haşmet, çocuğun sıhhat beşiğinde ikbal ve izzet ile salınması için hayır duada bulunmuştur:

Vilâdet gûşuma geldikde Haşmet söyledim târîh

Begim ikbâl ü ' izz ile salınsın mehd-i sıhhatde (1161)

T.8/8

Defterdar, Osmanlı Devleti'nde mali işlerden sorumlu görevlidir. Haşmet Divanı'nda Defter-dâr Halîmî Paşa hakkında yazılmış iki kaside ve bir tarih vardır. Otuz yedi beyitlik ilk kasidenin yedinci beyitinde Haşmet, Halîmî Paşa'ya olan itimadını şu şekilde aktarmıştır:

Gam yemem levh-i dilim olsa siyeh-kâr-ı kusûr

Anı tebyîz edecek Hazret-i Defter-dâr'dır

K.13/7

Şairin Halîmî Paşa'nın defterdar olmasına düşürdüğü tarih de şu şekildedir:

Dedi o çâr-ebrû bana tebrîk-i câhîñ Haşmetâ

Oldu efendim hâliyâ zîb-i makâm-ı defterî (1164)

T.7/10

Şeyhülislam, Osmanlı Devleti'nde dini meselelere, dini mahkemelere bakan ve Divân-ı Hümayûn'da alınan kararlar hakkında fetva çıkaran en yüksek din âlimidir. Haşmet Divanı'nda Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin ikinci kez göreve getirilişine de tarih düşürülmüştür:

Düşürdüm böyle bir târîh-i zîbâ ' âleme müjde

Yine giydi efendim câme-i ra' nâ-yı fetvâyı (1176)

T.5/19

Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere, Müslümanlar, dolayısıyla da Osmanlılar için önemli kutsal şehirlerden olup bu iki şehre; '*Haremeyn*' denmektedir.¹⁷ Bu şehirler kutsal olduğu için bu bölgeleri teftişle sorumlu müfettişler de önem arz etmektedir. Haşmet Divanı'nda bu bölgeyi teftişle sorumlu Nimet Efendi'nin görevden alınıp yerine Mustafa Efendi'nin getirilmesinden duyulan hoşnutsuzluk; "Nimet Efendiden Sonra Laz Rizevî Yırtlaz Mustafa Efendi Müfettişü'l-Haremeyn Oldukda Söylenmişdir" başlığı ile kaleme alınan iki beyitlik şiirde açık bir şekilde aktarılmıştır.

Hil' at-i zîbâ-yı teftîşi felek

Kim dedi bir Rize'li yırtlaza ver

Câme-i nimet iken lâyık mıdır

Rîze rîze bez gibi yırt laza ver

Kt.15/1-2

¹⁷ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, (24. Baskı) Ankara 2007, s. 329.

Tarih düşürmede büyük bir kabiliyet gösteren Haşmet, sadece üst düzey devlet adamları için tarihler yazmamış; yer yer bazı ordu mensuplarının önemli görevlere getirilmelerine de tarih düşürmüştür. Uzun Beg Efendi'nin çavuşbaşılıklarına düşürülen aşağıdaki tarihte Uzun Beg Efendi'nin bu yeni görevinin mübarek olması aktarılmaktadır:

Gören âdem zarûrî ser-fürû eyler bu târihe
Bu dem ikbâl ile oldu Çavuşbaşı mübârek bâd (1164)

T.9/9

2. EĞLENCE HAYATI

2.1 İçki Meclisleri

Divan şiirinde eğlence deyince akla bezm ve işret gibi eğlence meclisleri gelmektedir. Bu meclisler, toplu sohbet mekânı olmalarının yanında eğlenilen, içki içilen yerlerdir. Bu eğlence mekânlarının unsurları; sevgili, sâki, mutrib (çengi), mey (bâde), kadeh (câm) gibi kavramlardır.¹⁸ Bu meclisler zamanına göre evlerde, meyhanelerde (mecazen tekkelerde) de yapılabilir.¹⁹

Şiirlerde meclislerin düzenlendiği meyhanelerin isminin veya bu meyhanelerin bulunduğu semtlerin zikredildiği görülmektedir. Örneğin Haşmet Divanı'nda ismi geçen Çizmecî Meyhanesi çok ünlü bir meyhane olup bu meyhaneye gelenlerin buradan kolay kolay ayrılamayacağı anlatılır.

Çizmecide mest olan çeksin ayagı sâkiyâ
Bir ayak dîvânı eyle zümre-i mestâneye

G.206/4

Çizmecî mey-hânesinden çekmez ayagı o şûh
Bir ayagı bizde ise bir ayagı çizmede

M.10

Akbaba'daki meyhane ise Turna gözü şarabı²⁰ ile meşhur bir eğlence mekânıdır. Sevgili ile gidilen bu meyhanede zikredilen şarap çeşidi ile zevk ve safâya varıldığı anlatılır.

Bir şâh-bâz-ı hüsn ile biz Akbaba'dayız
Turna gözü şarâb ile zevk u safâdayız

G.97/1

Bu eğlencelerin merkezi bazen de Boğaziçi'dir. Haşmet, Boğaziçi kıyılarında yapılan, içkili "âlem-i âb" eğlenceleri ve "Boğaz seyri"nden de bahseder²¹. Burada mey (şarap) eşliğinde boğaz manzarası izlenerek mest olmaya davet vardır.

¹⁸ Divan edebiyatında eğlence unsurları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Rıdvan Canım, **Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme**, Akçağ Yay., Ankara 1998; Günay Kut, "Divan Şiirinde Bezm, Âlât-ı Bezm, ve Âdâb-ı Sohbet", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C. 9, Ankara, 1999, s. 616 – 629.

¹⁹ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2009, s. 71.

²⁰ "Turna Gözü, berrak demektir. Halk, ipince ve berrak akan sular için "Turna gözü gibi akıyor" derler." Ahmet Talât Onay, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü / Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, (Haz.: Prof. Dr. Cemal Kurnaz) H Yay., İstanbul 2009, s. 465; bu bilgiden hareketle Turna gözü şarabın; berrak, açık, saf bir şarap türü olduğu söylenebilir.

²¹ Öztekin, a.g.e, s.76.

Gel zevrak-ı mey ile bogaz seyrin edelim

Çöz gerdeniñ şu câm-ı meyi âşkâra çek

G.150/5

Boğaziçi'nde deniz manzarası ile sevgiliyle içki içip yaklaşmak arzulanmaktadır. Hatta içkiden sarhoş olan sevgilinin koynuna girme dahi tahayyül edilmektedir.

Bogaziçi'nde zâhirdir safâsı âlem-i âbın

Yanaşdım zevrak-ı meyle kenâr-ı vasl-ı cânâna

G.207/3

Devşir Bogaziçi'nde o şûhuñ yakasını

Mey-nûş olunca gerdeniniñ sür safâsını

G.257/1

Eğlence hayatından izler taşıyan bazı şiirlerde bu eğlencelerin nasıl tertip edildiği, eğlencelerde ne tür insanların bulunduğu, bu eğlencelerde neler içildiği ve neler dinlendiği hakkında bilgiler bulmak mümkündür.

İçki meclisini içki içenler tertip eder ve saki eline kadehi alarak bütün misafirlere içki sunar.

Bâde-nûşân eyledi tertîb bezm-i 'işreti

Destine sâkî-i gül-ruhsâr aldı sâgarı

K.11/4

Mecliste içki dışında micmer adı verilen, içinde tütsü yakılan bakır yahut bronzdan küçük şamdan şeklinde bir alet de bulunur.

Micmer-âsâ tütünü tâ şu yanımdan çıkaran

Serde sevdâ-yı siyeh turre-i 'anber-bûdur

G.60/3

Divan'da içki yasağı üzerine yazılmış "Tedsî-i Dîger Der-Yasag-ı Mey Mî-Fermûde Bûd" isimli bir teddis vardır ki; bu şiir baştan sona bir işret – bezm – eğlence meclisinin nasıl tertip edildiği ve bu meclislerde neler yapıldığı hakkında adeta toplu bilgiler sunmaktadır.

Eğlencelerde ney, dey gibi çalgıların bulunduğu ve bu çalgılar eşliğinde içkiler içildiği görülür. Şiirin tekrar beyitinde ise içki yasağından duyulan üzüntü ve bunun bir sonucu olarak da insanların kahveye müptela oldukları belirtilir.

Girmez simâh-ı cânıma meysiz sadâ-yı ney

Geçdi harîm-i sîneye serdî-i fasl-ı dey

Bu renciş-i humâr u bu hamyâze tâ-be-key

Pîr-i mugâna vermiş iken nakd-i cân-ı pey

Humlar şikeste câm tehî yok vücûd-ı mey

Etdiñ esîr-i kahve bizi hey zamâne hey

TT.4/1

Turkish Studies

İkinci kıt'ada ise yine içki yasağı sonucu içki içenlerin ayağını meyhaneden çektiği anlatılır ve artık dünyada neşe ateşinin sönmekten dolayı zaman eleştirilir.

Çekdi ayagı mey-kededen cümle mey-keşân
Sahbâ-yı şevki dökdü bütün rind-meşrebân
Söndü çerâg-ı şu' le-ver-i neş'e-i cihân
Bu türe rûzu bizlere gösterdi mi zamân

TT.4/2

Şiirin aşağıda verilen üçüncü beyitinde yine bir eleştiri yapılarak dolaylı olarak sakilere atıf yapılır ve böyle giderse âşık olunamayacağı aktarılır.

Mest-i şarâb-ı nahvetim olmazsa bâde-hâr
Etmez dil-i fütâdeyi la' liyle neş'e-dâr
Lutf etmeyip de böyle kalır ise rûzigâr
Bilmem ne güne sayd olur ol şûh-ı şîve-kâr

TT.4/3

Ele şarabın girmemesi içkicileri çok üzmüştür ve ümitsizlik şarabına kapılmaları onları derinden etkilemiştir. Meyhanelerin kapalı olması sebebiyle artık dert ve gamın unutulacağı bir yer kalmadığı ve insanların mezesiz kaldığı anlatılır.

Hirmânî-i şarâba gönül eyle velvele
Çokdan gelû-yı şîşe-i mey girmede ele
Hâşâk u hâr-ı derd ü gamı vermedik sele
Bilmem bu rütbe ' âlemi ben bî-meze hele

TT.4/4

İçki ve uyuşturucu müptelaları artık bu duruma katlanamaz duruma gelmişlerdir ve adeta yalvarırcasına sâkiden uyuşturucu ve içki istemektedirler.

Afyon u berş keyfine dil oldu âşinâ
Çekdirmede yubûsetini çerh-i bî-nevâ
Dil şerha-dâr-ı hasret-i mey oldu sâkiyâ
Def' -i harâret etmege bir çâre bul bâña

TT.4/5

İçki yasağının kalkması ve meyhanelerin tekrar açılmasıyla eğlence düşünleri büyük bir sevince boğulmuşlardır. Bu haberi herkese yaymaya çalışırlar. Bu fırsatın bir daha ele geçmeyeceğini anlatırlar.

Var müjde eyle ey dil-i pür-derd zâhide
Gelsin ısınsın ol gidi bu bezm-i bâride

Turkish Studies

Fursat düşer mi bûse-i sîmîn-sâ'ide
Hem-dem olursam o büte Haşmet çi fâ'ide

TT.4/6

Eğlence düşkünleri artık arzularına kavuşmuşlardır ve işret meclisinde diledikleri kadar içler. Onlara göre zamanın keyfiyeti budur. İnsanlar bazen neşe ile bazen de içki ile dolarlar.

Bu nev-zemîni eyledim ahbâba ber-güzâr
‘İşret yerinde okuya erbâb-ı i‘tizâr
Gâh neş’e-yâb-ı şevk oluruz gâh pür-humâr
Keyfiyyet-i zamâneyi gördüñ mü ber-karâr

TT.4/7

Eğlence meclislerinde veya meyhanelerde misafirleri eğlendirmek için kadınlar da bulunmaktadır. Bu kadınlar bazen içki dağıtır bazen de çeşitli müzik aletleriyle şarkı söylerler. Bunlara çengi ya da delle denildiği görülür.

Şerer-te’sîr olur her nagmesi çıkdıkça târında
Kemend-i âh-ı dilden eyledik biz rişte-i çengi

G.252/2

Bintü’l-‘ineb ol Delle-i muhtale-i bezmiñ
Elbetde varan ayagina bî-beze gelmez

G.104/6

2.2 Hamamlar / Kaplıcalar

Geçmişten bu yana hamamlar, Türk toplumunda hem temizlik hem de eğlence mekânı görevi görmüştür.²² Bundan dolayıdır ki Divan şairleri zamanla hamam eğlencelerini anlatan ve bu mekânları tasvir eden ve Hammâmiye / Hammâm-nâme adı verilen yeni bir edebî tür bulmuşlardır. Bu türde yazılan eserlerin dışında da hamam sahnelerini tasvir eden, gazel veyahut kasideler içerisinde serpiştirilmiş beyitler bulmak da mümkündür. Bu tür şiirlerde kalıplaşmış olarak genellikle hamamın sıcaklığı, hamam ocağı, hamamın insanları terletmesi gibi kavramlar üzerinden benzetmeler ve tasvirler yapılmıştır.

“Külhan, nasıl ki hamamı ısıtıyorsa bezm meclisindeki şarap da insanın içini özellikle gönlünü ısıtır.” şeklinde bir ifadenin yer aldığı aşağıdaki beyitte, hamam kültürüne ait külhan kavramı yer almaktadır:

Olur encâm-ı bezm müntic-i hammâm ekser
Edicek dilleri külhan gibi pür-tâb şarâb

G.18/4

Hemen hemen aynı ifadelerin yer aldığı bir diğer beyitte de bezm’i – içki meclisini – ısıtan nesne ile hamamı ısıtan nesne arasında bir ilgi kurulmuştur.

²² Ahmet Mermer, Vd., *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., 3. Baskı, Ankara 2008, s.318.

Bezmiñ tamâmı mûcib-i hammâmdır kuzum

K'eyler bu bezmi âteş-i ter külhan-ı neşât

G.130/2

Bu anlatıma yakın aşağıdaki beyitte de külhanın hamamı ısıtmasına bir telmih vardır. Fakat külhan bu kez ayrılık ateşi ile karşılaştırılır:

Külhan-âsâ dili pür-âteş-i hicrân etdik

Gayrı ey şûh bizi koyma mısın hammâma

G.227/4

Hamam ile ilgili beyitlerin hemen hemen tamamında hamamın sıcaklığına bir atıf söz konusudur. Bazı beyitlerde hamamın sıcaklığı ile vuslat sıcaklığı;

Sûziş-i dildir veren germiyyet-i vasla nizâm

Haşmetâ cânân ısınmaz ' âşika hammâmsız

G.112/6

Etdi germiyyet-i vuslat o perî tenhâda

Yâr ile halvet imiş lâzimesi hammâmıñ

G.159/4

Germâbe-i vuslat ısınır âteş-i terle

Sen tarh-ı esâs-ı heves-i ' âlem-i âb et

G.26/3

Bazı beyitlerde hamamın sıcaklığı ile âşığın sıcaklığı;

Hammâm ola tâ şöyle ısın Haşmet-i zâra

Serd oldı hevâ çıkma koyundan kuzucagım

G.176/5

Bazı beyitlerde de meyhane ile hamam, gam ateşi ile hamam ateşi arasında ilgi kurulur:

Furûg-ı âteş-i terle giren hamâm-veş derler

' Arak-rîz-i gama germâbe-i eşvâk mey-hâne

G.207/5

Bilindiği gibi hamama girmek için soyunmak gerekmektedir. Bu durumu gözden kaçırmayan şair / âşık sevgiliyi hamama çağırarak, bu sayede onun vücudunu görmeyi arzular:

Soyalım ol büt-i simîn-bedeni hammâma

Cism-i cân neydüğün ' âlemde nümâyân görelim

G.174/6

Turkish Studies

Divan'da yukarıda verilen ve hamam ile ilgili olan beyitlerin dışında kaplıca isminin geçtiği bir beyit de bulunmaktadır. Beyitte kaplıcanın havuzunun verdiği zevkin hiçbir şeyin veremeyeceği anlatılır:

Sen kaplıcanın zevkine bak var mı nazîri

Küngâh temâşâsına gel havz-ı kebîri

M.12

2.3 Kış Eğlenceleri / Helva Sohbetleri

Uzun kış gecelerinde hem eğlenmek hem de vakit geçirmek amacıyla bir araya gelinerek ve toplantıya gelenlerin aralarında para toplayarak tertip ettikleri sohbetlere 'helva sohbeti' denilmektedir. Ahmet Talât Onay'ın "Türklerde helva sohbeti eskidir. Fakat en zevklisi, en tatlısı Lale Devri'nde yapılandır"²³ şeklindeki tespitinden hareketle, Haşmet'in de Lale Devri şairlerinden olması hasebiyle Haşmet Divanı'nda helva sohbetleri ile ilgili kullanımlara rastlamak mümkündür.

Bu sohbetlerde insanlar tatlı yiyerek tatlıca söyleşmektedirler.

Tatlıca söyleşiriz hattı zuhûr etdikde

Telh-kâm olma gönül sohbet-i halvâ gicedir

G.81/2

Helva sohbetlerinin kendine özgü bir sıcaklığı bulunmaktadır.

Var ocaklıyla anın germiyeti

Münhasır zâtına halvâ sohbeti

L.2/5

2.4 Diğer Eğlence Mekânları

Zaman zaman sahillerin, bayram yerlerinin (îd-gâh) veyahut mesire yerlerinin de bu meclislere ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Bazı beyitlerde mesire şenliklerinin hangi semtlerde olduğuna ve bu mesirelerin nasıl tertip edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Aşağıda verilen beyitte Kâğıthane'de kurulan mesirede yapılan su kanalları anlatılmaktadır.

Cedvel-i levha olup Cedvel-i Kağıd-hâne

Cûş-ı enhâra sahâyifde cedâvil tev'em

K.17/7

Eğlence mekânları yalnızca şarap içilen mekânlar değildir. Buralarda güzel hanımlar süzülerek bu güzellerin gönülleri alınmaya çalışılır. Bu mekânlar bazen mesire yerleri bazen de bayram yerleridir.

‘Îd-gâhda ben de cân atdım güzel seyrânına

Nâz ile refât eder gördüm o yerde bir perî

K.11/7

²³ Onay, a.g.e, s. 231.

Almış o şûhu ortaya ceş-i fütâdegân
 Vardım o mest-i 'işveyi gördüm Hisâr'da
 G.204/4

2.5 Eğlencelerdeki Mûsiki ve Oyunlar

Eğlence mekânlarının ilgi çekici diğer bir yönü de devrin mûsiki hayatının icra edildiği yerlerden olmasıdır. Bazı beyitlerde eğlence mekânlarında hangi mûsiki aletlerinin nasıl çalındığına dair bilgiler bulmak mümkündür. Ney ve zurna bu eğlencelerde bulunan mûsiki aletlerindendir:

Sît-i âvâze-i âh ile derende oldu
 Nây u sûrnâ ile bir çâker-i mehter sünbül
 K.21/28

Ol mehûn la' l-i lebi olsa hem-âvâze-i sâz
 Nagme-i kâse-i tanbûr eder işrâb şarâb
 G.18/2

Tanbur da eğlence meclislerinin önemli mûsiki aletlerindendir. Tanbur, her ne kadar güzel nağme çıkarsa da kadehin verdiği hazzı veremez ve o makamı bulamaz. Ayrıca tanburun dize konularak çalınması ile dizde uyumak deyimini arasında benzetme kurularak sevgilinin tanbur gibi kucaktan kucağa dolaşmaması için sevgiliye ihtar verilmektedir.

Tutamaz kâse-i tanbûr makâm-ı câmı
 Nagme-i râhatü'l-ervâh-ı bezm kulkul olur
 G.73/5

Gûşmâl ile tokunmazdık o şûhuñ teline
 Âheriñ yatmasa zânûsuna tanbûr gibi
 G.239/2

Oyunlar da bu meclislerin vazgeçilmezlerindendir.

Düşüşde bir düşüşe beste matlabımda hele
 Bu zâr-ı zûr-ı kader oynamaz bu zâr gibi
 G.249/4

3. YEME İÇME KÜLTÜRÜ

Halk kültürünün şiirin kaynakları arasında yer alması hasebiyle; Divan şiirinde, doğrudan olmasa da yer yer Osmanlı toplumunun yeme içme kültürüne ait bilgi kııntıları bulmak da mümkündür. Bir beyit içerisinde bazen halkın sofrâ kültürüyle ilgili bilgiler, yemek ve içecek isimleri bulunabilir. Bu tür beyitlerde asıl anlatılmak istenen belki de bu yemek ve içecek isimleri değildir fakat bu kavramlar aracılığıyla murad olunan mana daha somut ifadelerle anlatılır.

Haşmet Divanı'nda da halkın yeme ve içme kültürü ile ilgili ıstılahlar, kavramlar görmek mümkündür. Fakat Haşmet'in bir Lale Devri şairi olması ve bu devirde eğlence hayatının ağırlık

kazanması sebebiyle daha çok eğlence meclislerinde sunulan yemek ve içecek isimlerinin zikredildiği görülür.

Aşağıda verilen beyitte günümüzde de rağbet edilen bir yiyecek olan kebaba dair bilgiler bulunmaktadır. Beyitte kebabın pişirilmesinde kullanılan şişlere (sîh) atıf yapılarak ayrılık ateşinin ve halkın dedikodusunun âşığı düşürdüğü hâle vurgu yapılmıştır:

Nâr-ı fûrkatden zebân-ı halkdan nâlendeyim
Zahm-ı sîh u tâb-ı âteşden enîn eyler kebâb

G.14/4

Kebab ile ilgili bir başka beyitte de eğlence meclislerinde kebab ve şarabın sıkça tüketilen yiyecek ve içeceklerden olduğuna işaret edilir:

Furûg-ı âteş-i terdir zemîn-i ‘âlem-i âb
Bu âb u tâbı anuñçün bulur kebâb şarâb

G.15/4

İslamiyet’e göre eğer deve şer’i şerife mutabık olarak kesilmiş ise etinin yenilmesine mani yoktur. Bu cevaz, halk arasında deve etinin tüketilmesine vesile olmuştur. Devenin kazanda pişirilmesi olayına atıf yapılan aşağıdaki beyitte enzâr-ı hased’in (kötü bakış) bir insana neler yapabileceği anlatılmıştır:

Pek de cemmâze-keş-i bâr-ı nümâyiş olma
Seni kabre cemeli kîdre kor enzâr-ı hased

G.46/3

Haşmet Divanı’nda, Osmanlı toplumunun yeme ve içme kültürüne ait unsurlardan olan şeker ve tatlılar, en çok zikredilen yiyecekler arasındadır. Divan’daki bazı beyitlerden hareketle; halk arasında ‘Şâm Şekeri’ adı verilen şekerin, en muteber şeker olduğu anlaşılmaktadır. Zira günümüz zirai çalışmalarından da görüleceği gibi Suriye, şeker pancarı üretiminde önemli bir yere sahiptir. Şeker pancarının şekerin ham maddesi olması sebebiyle de Suriye (Şam), şeker üretiminde önemli noktalara gelmiştir. Aşağıda verilen beyitte bu duruma atıf yapılarak sevgilinin busesi yüceltilmektedir:

Nev-hatânîñ pür-halâvet bûse-i cân-perveri
Cümleden şîrîndir Şâm’îñ nebât-ı sükkeri

K.11/9

Bir başka beyitte de aynı duruma atıf ile sevgilinin dilinin tatlılığı yüceltilmektedir:

Olunmaz hattı inkâr ol büti şîrîn-zebân eyler
Toyulmaz zevkine Şâm’îñ hele sükker husûsunda

G.215/3

Sevgilinin dilinin tatlılığı ile ilgili bir başka beyitte ise bal ve şekerin sevgilinin tatlılığı yanında önemsiz şeyler olduğu vurgulanmaktadır:

Turkish Studies

Olamaz şehd ü şeker şîrîni-i kâle mu'în

Gûş kıl var mı halâvet nâle-i zenbûrda

G.208/4

Aşağıda verilen beyitte ise kaymak adı verilen yiyeceğin İstanbul'da nerede bulunabileceği anlatılmaktadır. Bu vesileyle İstanbul'un hangi semtlerinin hangi özellikleri ile öne çıktıkları öğrenilmektedir. Beyitte *Südllice (Sütlüce)* semtinin kaymağı ile bilindiği anlaşılır. Beyitte aynı zamanda rakının halk arasında yaygın olan "arşlan sütü" şeklindeki adlandırmasına da yer verilmiştir:

Var mı arşlan südüne hâhişi yavrum nice dir

Kaymak isterse kuzum zevke mahal Südllice'dir

G.81/1

Tatlı ile ilgili aşağıda verilen beyitte ise çok ince nükteler ile şair / âşık kendi kendini tatlıya, sevgilinin onun üzerindeki gözlerini ise tatlı üzerine serpiştirilmiş bademlere benzetmektedir. Bu beyitten hareketle halk kültürüne ait tatlı ve tatlı üzerine badem koyma geleneği ile ilgili bilgilere ulaşılmaktadır.

Tatlı cânımda yer eyler şûriş-i çeşmân-ı yâr

Zîver-i âgûş-ı sükker olmada bâdâmlar

G.83/2

Divan şiirinde badem ve fıstık gibi kuruyemişler sevgilinin tasvirinde önem arz eden benzetme unsurlarındandır. Divan şairlerinin sevgilinin dudaklarını fıstığa, gözlerini de bademe benzettiğine sık sık şahit oluruz. Aşağıda verilen beyitte de böyle bir durum söz konusudur. Fakat beyitte şarap meclislerinde badem ve fıstık gibi kuruyemişlerin çok tüketilmesi olayına atıf yapılarak sevgilin dudakları ve gözleri arzu edilmektedir:

Bize aç çeşm-i lutfuñ sâkıyâ sun piste-i la'lin

Nukul bâdâm ile fıstık gerekdir nûş-ı sahbâda

G.220/3

Aşağıda verilen bir diğer beyitte de göz – badem, dudak – fıstık ilişkisini görmek mümkündür. Ayrıca fıstığın çıtlatılması ile dudağın çatlaması arasında ince bir benzetme kurulmuştur:

Çerez-i çeşme yeter dîde-i bâdâmîñ çün

Piste-leb olduğuñ ey gonce femim çıtlatma

G.232/4

Sevgilinin tasvirinde kullanılan bir diğer yiyecek ise şeftalidir. Şeftali rengi ve üzerindeki tüyleri sebebiyle sevgilinin yüzüne benzetilmektedir. Şeftalinin geçtiği beyitlerde, sevgiliden şeftali istenirken tevriyeli ifadeler göze çarpmaktadır. Şair bu istek ile hem karnını hem de gönlünü doyurma arzusundadır:

Bâri şeftâlû ile dil-sîr-i vasl et Haşmet'i
Kalmasın hân-ı cemâlinde dil-i bî-çâre aç

G.33/6

Neş'e-i bâdeyle şeftâlû-yı vuslat olmada
Tâbiş-i hûrşîd ile bulur kemâlin hâmlar

G.83/3

4. GİYİM – KUŞAM (SÜSLENME) KÜLTÜRÜ

Toplumun yeme içme kültürü, eğlence hayatı ve yaşayış şekli gibi kavramlar şiirin konusu olduğu gibi giyim kuşam kültürü de şiire konu veya bazı düşünceleri anlatmak için vasıta olmuştur.

Giysiler genel olarak rengârenktir ve sevgili bu renkli elbiseler içerisinde salınarak yürür.
Sevgili bazen yeşil kabası ile bazen de al kabası ile âşığın gönlünü çalmıştır:

Seyr et o gonce-i teri zîbâ-revişlidir

Gâhî yeşil kabâlı gehî al binişlidir

G.70/1

Güzellerin bazen peştamal ile görüldükleri ve âşıklarını bu elbiselerle de etkiledikleri görülür:

Göñül o gül-bedene peştemâli halvetde

Sarıldı mûy-miyâna kuşandırınca dak

G.142/3

Âşık bazen sevgilinin peştemali altındaki gümüş bedenini arzu eder:

Mihekke urdum ol sîmîn beden dellâki halvetde

Gümüş gibi neler gördüm o zîr-i peştemâlinde

G.224/3

Lale Devri, her özelliği ve yeniliği ile Osmanlı toplum hayatını derinden etkilemiş önemli dönemlerdendir. Zira bu dönemde batı medeniyetlerinden yeni yeni şeyler öğreniliyor ve bu yenilikler toplum hayatına aksediyordu. Bu tip yeniliklerden biri de Osmanlı toplumunun giyim ve kuşamındaki değişikliklerdir. Örneğin bu devirde önceki devirlerde görülmeyecek kadar bir kürk sevdası başlamıştır. Osmanlılarda bu kürkleri yılın muayyen mevsimlerinde giyip çıkarmak bir moda meselesi değil bir görgü işidir.²⁴

Sevgilinin bazen *semmur* adı verilen kürk ile dolaştığı görülür. Sevgilinin ay gibi güzel yüzü ve beyaz teni bu kürklerin arasından temaşa edilir:

Sabâh-ı vaslı gösterdi fûrûg-ı neyyir-i âhiñ

Hüveydâ leyle-i fûrkatde hengâm-ı sehergâhiñ

²⁴ Zeki Tekin, "Osmanlılarda Kürk Kullanımı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., C.10, Ankara 2002, s. 644 – 649.

Ziyâ-sâz-ı zuhûr oldu beyâz-ı subh-ı dil-hâhîñ
 Göründü gerden-i kâfûr *semmûr*undan ol mâhîñ
 Şeb içre subh-ı pür-envârı gördük dîdeler rûşen

TT.13/3

Sevgilinin kaşı anlatılırken *ebrû* kelimesinin dalgalı kumaş türü ve kaş anlamları düşünülmüş ve tevriyeli bir anlatımla hem sevgili tasvir edilmiş hem de dönemin giyim kültürü hakkında bilgiler sunulmuştur:

Cünbiş-i nev-tarz ile îmâ-yı vaslında baña
 Sanki kürk giydirdiñ ol *semmûr* ebrûlarla sen

G.184/4

Yine bu dönemde insanların Boğaz kürkü, Kakum Kürkü, Nafe Kürkü ve Semmur Kürkü gibi çeşitli kürklerle dolaştıkları görülür. Aşağıdaki beyitten de anlaşılacağı üzere bu kürklerin yalnızca kadınlara mahsus elbiseler olmadığı bazen erkeklerin de bu kürkleri giydikleri görülür²⁵:

Ba'd-ez-în çâk et *bogaz kürkün* yakasın Haşmetâ
 Gerden-i *kâkum* günün gör siyeh *semmûr*da

G.208/6

İnsanlar bazen Nafe adı verilen kürklerle dolaşırlar ve kürklerini boyunlarına kadar çekerler.

Nîzesi peyveste çerha şöyle bîm-i hâkden
 Nâfesin bâlâya çekdi kubbe-i nîlûferî

K.11/28

Sevgilinin çeşitli kürklerle gezmesi âşığın ona bakakalmasına sebep olur ve âşık bu durumu ile sevgiliye yakalanır:

Bu ferve-i zîbâ ile ol şûhu görünce
 Geh kendine geh kürküne bakdım oyalandım
Kâkum gibi gerden-i kâfûruna Haşmet
 Sırtında *bogaz kürkü* görünce yakalandım

Kt.13

Sevgili bazen gömlek (pîrehen) ile dolaşırken şair onu görür ve güzelliğine bir kez daha şahit olur. Gömlek sevgilinin mum gibi parlak vücudunu kapatan adeta bir sırça cam gibidir:

Pîrehenle gördüm anı şem' -der-fânûsveş
 Cismi rûh-ı pür-fütûh u pîrehen mînâ-yı rûh

G.38/5

²⁵ Osmanlı toplumunda kürk kullanımı, kürklerin kullanım alanları, makam ve mevkilere göre değişen farklı kürk çeşitleri ve farklı kullanım şekilleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Tekin, a.g.m.

Bu devirdeki bir diğer giysi de şalıdır. Özellikle *Keşmir Şalı* en muteber şal olarak bilinir:

Fikr-i sevdâ-yı hakikat bî-dile bîgânedir
Şâl-ı Keşmîrî bulunmaz bender-i Lâhûr'da

G.208/3

İmamlık makamının resmi giysisi olarak bilinen sarık ve cübbe, onu giyen insanları fazilet erbabı olarak gösterir:

Bu cübbe vü destâr u bu esvâb-ı merâsim
Etdi bizi 'uryân-ten-i etvâr-ı fazîlet

K.12/37

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer şey ise insanların süslenme gereği duyması ve bu doğrultuda küpe ve yüzük takma, sürme çekme, süslü yelpazeler kullanma ve tıraş olma gibi eylemlerde bulunmalarıdır.

Bugün, İran'ın sınırları içerisinde yer alan İsfahan (Sıfahan) sürmesi ile meşhur ve maruf kenttir. Divan şairleri bazı şiirlerde bu duruma atıf yapmışlardır. 18. yüzyılda bu sürmenin artık kıymetinin düştüğünü Haşmet şu şekilde aktarır:

Nazardan düşdü ey dil kıymet-i kuhl-ı Sıfâhânî
Gubâr-ı makdem-i hâkânı gördük dîdeler rûşen

K.19/4

Erkeklerin tıraş olmaları ile ilgili beyitlerde genellikle onların tıraş olduktan sonraki pürüzsüz yüzleri ile ilgilidir. Örneğin aşağıdaki beyitte şair yüzünü yeni tıraş ettiği için sevgilinin onu öpmesini istemektedir:

Hat-ı ruh tâze-terâş olmuş iken bûs-ı leb et
İstedir kâm-ı dile 'âlem-i mehtâb şarâb

G.18/3

Mehtap nasıl ki işini gece gören siyah köylü hırsız ortaya çıkarıyorsa tıraş da aşığın temiz yüzünü ortaya çıkarır:

'İzâr-ı nev-tıraş eyler dili sevdâ-yı hatdan dûr
Siyeh-kârî-i düzd-i şeb-revi teşhîr eder mehtâb

G.16/6

Bilindiği gibi Osmanlı devlet yönetiminde görevli bazı yetkililer rütbelerine göre yüzükler takmakta idiler. Haşmet bu duruma yer yer atıflarda bulunmuştur. Sultan Mahmud'un övgüsü için yazdığı tahmisinde padişahın saltanat yüzüğünün aydınlık olmasını Allah'tan isterken yüzük kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır:

Felâtûn-ı zamândır re'y-i pâki olsa feyz-âver
Habâb-ı bahri fânûs-ı çerâg-ı şu'le-dâr eyler
Nigîn-i zâtı fass-ı tahta yâ Rab vere dâ'im fer

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Görüp müşkil-pesendân-ı cihân tedbîr ü re'yiñ der

Bu derk ü fehm ile cem' iyyet-i ezdâd kâbildir

TT.11/8

Haşmet Divanı'nda süslenme kültürüyle ilgili karşılaşılan en ilginç kullanım ise bu devirde artık yelpazenin de kullanıldığına dair bir vesika arz eden aşağıdaki beyittir. Beyte göre; güzeller ellerindeki süslü yelpazeler ile sokaklara çıkar ve âşıklarının gönüllerini çelerler:

Tâb-âver-i eفزâyış olan âteş-i ' ışka

Destindeki âyîneli yelpâze degil mi

G.247/2

Sarık sarma geleneği de bu Osmanlı toplumunda önemli bir ritüeldir. Sarıgın başa sarılması durumu ile sevgilinin kâkülü arasında şu şekilde ilişki kurulur:

Ser-i sevdâ-zedemiñ kaydı ne dem kâkül olur

Zîb-i destâr-ı mübâhât heves-i sünbül olur

G.73/1

5. SOSYAL HAYATTA KULLANILAN BAZI ARAÇ–GEREÇLER

Yaşadıkları çevreye duyarsız ve ilgisiz kalmayan Divan şairleri, sosyal hayatta kullanılan yüzlerce hatta binlerce âlet ve edevati, yer yer gerçek anlamlarını kullanarak, yer yer de benzetme unsuru olarak şiirlerine yansıtmışlardır.

“Bir ah zamanında feleğe ulaşa (ulaşmış olsa), felek kubbesinin kâsesi sünbül şişesi olur” şeklinde nesre çevrilebilecek aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi sünbül çiçeğinin cam kavanozlarda yani şişelerde saklandığı bilgisine ulaşılmaktadır:

Olsa bir âh zamânında resîde felege

Şişe-i sünbül olur kâse-i çerh-i târem

K.6/23

Eğer mürekkebin söz bahçesini icra ederse kaleminin ağacı eserinin meyvelerini saçar:

İcrâ-yı riyâz-ı sühan eylerse midâdın

Nahl-i kalemin mîve-feşân-ı eser eyler

K.7/34

Sevgilinin vücudu bazen bir fânûsa benzetilir; âşık sevgilinin o süslü fener gibi olan parlak, ziyalı vücudunu denize girerken görür ve kendinden geçer²⁶:

Seyr et habâbı bahre girince o sîm-ten

Fânûs-ı şem-i şu' le-ver-i hüsn ü ân olur

K.9/12

²⁶ Fânûs ile ilgili benzer beyitler: K.9/21, K.10/19, TT.11/8, G.38/5.

İnsanların zaman zaman balık ağlarıyla balık avına çıktıkları da görülür. Bu balık ağı örümceğe benzemektedir:

Ger ‘ankebûta himmet ederse şebîkesi
Sayyâd-ı bahre dâmgâh-ı mâhiyân olur

K.9/23

Yine bu dönemde süslü hançerlerin sık kullanıldığı görülür. Hançer bazen şevval ayının parlak ayının yüz görümlülüğü, bayram talihinin süsüne benzetilir:

Rû-nümâ oldukda şevvâliñ meh-i rûşen-geri
Çerh-i ‘îdiyye takındı bir müzerkeş hançeri

K.11/1

Aşk ateşine düşen kalp bazen içinde tütsü yakılan micmere benzetilir²⁷:

Hâl-i ‘anber-bârı da bir başka dâg oldu dile
Nâr-ı ‘ışkı micmer-i kalbimde yakdı ‘anberi

K.11/11

Yazı hayatında firuze taşından yapılan ve içerisine mürekkep konulan hokkalar da kullanılmaktadır.

Ol rakam-senc-i mekârim ki devât-ı kadriniñ
Hokka-i fırûzesi gerdûn-ı encüm-zîveri

K.11/23

Üzerinde oturan divan, sedir ve taht anlamındaki *seririn* de Osmanlı toplumunda kullanıldığına rastlanmaktadır.

Padişah, devlet görevlilerinin meclislerde makamlarına göre, hiyerarşik olarak adaletli bir şekilde oturmalarını sağladığı için çok âdil bir insan olarak görülür:

Zîver-i sadrâ cihân-kadrâ müşîrâ âsafâ
Ey serîr-i mülket-i lutfuñ şeh-i dâd-âveri

K.11/35

Bu dönemde kullanılan bir diğer alet ise ekin biçme aracı olan oraktır. Bir kusurundan veya isyanından dolayı kölenin atılması için belli bir *gurrenin* verilmesi gerekmektedir. Bu genel olarak tarladan elde edilen üründür. Aşağıdaki beyitte de bu duruma bir telmih vardır:

Pertevi sâ‘ika-i hirmen-i ‘isyân u kusûr
Gurresi mincel-i sad-mezra‘a-i birr ü nevâl

K.16/6

Eğer gönül ehli (sevgililer), dilden başka birine güller gibi gülerse ümitsizlik dağının fetîli²⁸ ile bir laleazar olsun:

²⁷ Micmer ile ilgili benzer beyitler: G.258/1.

Edince ehl-i dil güller gibi hande dil-i a' dâ

Fetîle-dâr-ı dâg-ı ye's ile bir lâle-zâr olsun

K.18/8

Sümbül, gülşende şarap tiryakilerini davet etmek için dünyaya mavi fincanlarını bağışlar:

Da' vet-i keyf-i şarâb eylemege gülşende

Mâ'î fincânların dehre bağışlar sümbül

K.21/9

Divan şairlerinin gemicilik terimlerini kullanmalarına sık sık şahit oluruz. Bu kullanımlar daha çok benzetme amaçlıdır. Aşağıda verilen beyitte de benzer bir kullanım söz konusu olup, sümbül çiçeğinin bahar mevsiminde çıkması; adeta geminin demir atması şeklinde tasvir edilmiştir:

Yemyeşil mevc-i yem-i ahzara döndükçe çemen

Atdı lîmân-ı bahâr evine lenger sümbül

K.21/10

Vatan sevgisinin bağı gönlümden çıktı zira ayrılık karmaşasının tarzı bu bağı / ipi kopardı, kırdı:

Ber- taraf râbîta-i meyl-i vatan gönlümden

Şîve-i keşmekeş-i hecr ile kırdık reseni

K.22/14

Eğlence meclislerindeki taslar, kâseler, şarap küpleri ve kadehler şairler tarafından uzun uzun tasvir edilen unsurlardandır²⁹.

Feyz kaynağı olan bu yüce meclise altın tas, aşk kâsesi ve birbiri ardınca dönen şarap küpleri layıktır:

Olsa şâyeste bu vâlâ menba' -ı feyze tamâm

Tâs-ı zerrîn kâse-i mihr ü hum-ı gerdûn sebû

T.14/4

Dönemin padişahının Haşmet'e altın kesesi yollaması üzerine şairin yazdığı aşağıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere, bu devirde toplumda paraların veya altınların saklanması için yapılan ve *surre* adı verilen keseler kullanılmaktadır:

Cenâb-ı devletiñden surre-i zer geldi sultânım

Vücûd-ı nâtüvâna kuvvet ü fer geldi sultânım

TT.6/1

İçki meclislerinde kadehlerin içki doldurulması için sūrahiler kullanılmaktadır. Bu sūrahiler ile kadehe içki dökülürken sūrahinin üst kısmının eğilmesi onun kadehe baş eğmesi şeklinde tasvir edilmiştir³⁰:

²⁸ Fetil(e): Yaralara konulan tiftik; Devellioğlu, a.g.e, s. 263.

²⁹ Kadeh, tas ve kâse ile ilgili beyitler: K.21/7, G.37/1-5, G.168/4, G.183/5, G.196/3, G.220/2.

³⁰ Sūrahi ile ilgili beyitler: G.2/4, G.37/2, G.120/4, G.130/1, G.165/3, G.225/1, G.245/2.

Peymâneye baş egmede meclisde surâhî

Rindân anı görmeyle olurlar mütevâzi^c

G.133/2

Âşığın gözlerinden akan yaşlar suya benzetilerek bazen deriden yapılan bir su kabı olan *kirba* ile göz arasında teşbih kurulur:

Tolunca dîde-i ter çeşme-sâr-ı eşkimden

Misâl-i kırba-ı sakka tolar taşar boşalır

G.50/3

Su benzetmesi ile ilgili bir başka beyitte ise makam sevgisinin insanı nehirden çıkarılan kovaya çevirdiği anlatılmıştır:

Oldum vesîle-cûy-ı rutûbet delv gibi

Üftâde etdi çâha beni hubb-ı câh âh

G.233/2

6. DİNİN SOSYAL HAYATA AKSİ

Toplumdan bağımsız olarak yaşayamayan Divan şairleri, toplumun inanç ve ibadet ile ilgili birçok davranış ve amellerini şiirlerine aksettirmişlerdir.

İslami inançların ibadetlerinden olan ramazanın ne zaman geldiği ve ne zaman biteceği hilalin yani ayın durumuna göre belirlenmektedir. Klasik edebiyatda zamanla sırf oruç ayı ile ilgili kasideler yazılmış ve bunlar da “Ramazaniyye” olarak adlandırılmıştır.³¹ Ayrıca Ramazan ayının akabinde gelen bayram için de “îdiyye” adı verilen müstakil kasideler kaleme alınmıştır.

Ramazan ayının gelişini ilan etmek için hilalin görülmesi şarttır. Havanın kapalı olduğu günlerde Şaban ayı otuz gün olarak hesaplanır. İşte bu güne “*yevm-i şek*” yani şüpheli gün adı verilir. Bu günde eğlence hayatı ile yeme ve içmeye meraklı kişiler son bir eğlence düzenlerler. Klasik edebiyatta bu gün ve bu meclis ile ilgili birçok ibareler bulmak mümkündür.

Haşmet Divanı’nda da oruç ve hilale dair bilgi barındıran birçok beyit bulunur. Bu beyitlerde daha çok hilalin açıkça görülmesi için dua edilir. Bu sayede Ramazan ayının bir an önce gelmesi istenir.

Hilâl-i ‘îd-i ikbâlîñ dem-â-dem âşikâr olsun

Hasûduñ sîne-i nâ-sâfına hançer-güzâr olsun

K.18/1

³¹ Divan edebiyatı ve Ramazan ayı ilişkisi ile ilgili müstakil çalışmalar: Necip Fazıl Duru, “Rindlerin Rûzesi –Osmanlıda Şairlerin Oruç Ayı–”, *Ayla Demiroğlu Kitabı*, (Haz.: Doç. Dr. Adem Ceyhan) Kutup Yıldızı Yay., İstanbul 2006, s. 291 – 322; Dr. Halit Dursunoğlu, “Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Erzurum 2003, s. 9 – 29; Dr. H. Ömer Özden, “Türk Ramazan Kültürü”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 30, Erzurum 2006, s. 83 – 109; Sedit Yüksel, “Eski Edebiyatımızda Ramazan”, *Türkoloji Dergisi*, c. 7, 1977, s. 35 – 39; Sedit Yüksel, “Koca Ragıp Paşa’nın Ramazaniyye’si” *Türkoloji Dergisi*, c. 7, 1977, s. 41 – 46.

Verdi bir sultân-ı vâlâ-şân ile dünyâya fer
Oldu bedrâsâ tulû'-ı sa' dı şehir-i rûzede

T.2/6

Togdu mâh-ı rûzeniñ on dördü gibi âleme
Verdi tâbiş pertevi hûrşîd-i ' alem-sûza da

T.2/7

Hilalin görülmesi, Ramazan ayının geldiğine işarettir. Hilal şekil olarak oruçlu insana benzetilir:

Gurre-i şehir-i sıyâm etdi yine ' arz-ı cemâl
Rûze-dârânîñ eder kaddini hem-şekl-i hilâl

K.16/1

Mübarek Ramazan ayının gelmesi oruç tutanlara baştanbaşa süslü bir elbise giydirmektedir:

Makdem-i ferruh-dem-i teşrîfi ilbâs eyledi
Rûze-dârâna ser-â-ser sevb-i zîb ü zîveri

K.11/2

Bu ayda oruç tutanlar, Allah'ın Gufran sıfatına mazhar olurlar ve üzerlerine nur yağar:
Pertev-endâz olıcak gurre-i şehir-i Ramazân
Yakdı kandîl-i dili şu'le-i şem'-i Gufrân

K.20/1

Ramazan ayında İstanbul bir başka güzeldir. Çünkü padişahın emriyle her taraf süslenmiştir. Mahyalar, kandiller ve insanın göz zevkine hitap eden daha nice şeyler vardır. Haşmet de bu durumu sık sık dile getirmektedir:

Rûşen etdikde meh-i rûze şeb-i eyyâmı
Yakamaz oldu kanâdîl-i neşâtı mestân

K.20/15

Şehir o kadar güzeldir ki oruçlular sabahtan beri aç ve susuz olmalarına rağmen şehri seyretmekten yeme ve içme akıllarına gelmez.

Ekl ü şürbü unudur şehri temâşâsından
Toyamaz zevkine câmi' leriniñ sâ'im olan

K.20/11

Afyon vb. gibi uyuşturucu müptelaları da ilginç halleri ile tasvir edilirler. Bu bağımlılar açlık hissinin geç saatlere kadar uyanmaması ve gün içinde hâsıl olacak uyuşturucu arzusunu gidermek için sahurda berş denilen uyuşturucuyu keten yaprağına sarıp yutarlarmış. "Haşmet,

elindeki tesbihle saati sayan, afyon danesini diline vird eden, gurub vakti tekbiri şaşırın rindlerden istihza ile bahseder³²:

Elde tesbîh ile sâ' ati sayar tiryâkî
Dâne-i habbe-i afyonu eder vird-i zebân

Ehl-i keyfiñ şaşırır vakt-i gurûb tekbîrin
Sûre-i Şems'i tilâvet ile ahşamı kılan

Seng-i tevbeyle kırıp şîşe-i sahbâyı bütün
Şimdi tesbîh çeker câma bedel hep rindân

K.20/17-18-20

Sokaklarda sevgililer (güzeller) dolaşmasa halk oruç yemeye bir şey demez ama...

Yokdur ikbâli oruç yemede halkıñ ammâ
Bir göz ile bakarak geşt ü güzâr etse bütân

K.20/12

Ramazan ayında eğlence müptelalarının mesken tuttuğu en önemli yer Ayasofya'dır. "Bunun sebebi, III. Murad tarafından Bergama'dan getirilerek mabede vakfedilen, mabedin iç ve orta kapısının sağında ve solunda bulunan, her biri 1250 litre su alabilen ve içme suyunu soğuk tutmaya yarayan mermer küpler olsa gerekir."³³ Haşmet'in aşağıda verilen beyitinden de anlaşılacağı üzere; rindler ibadet bahanesiyle bu mabede gelip bu küpün dibini mesken tutarlarmış:

Bekleriz biz de Ayasofya'da küp dibini
Pây-ı humdan geçemez câmi'e varsa rindân

K.20/16

Divan şairleri Ramazan ayına mahsus halleri anlatmakla yetinmemişler, Ramazanın akabinde gelen bayrama ait gelenek ve görenekleri şiirlerine aksettirmişlerdir. Bazen mecazi bir anlatım kullanılıp sevgiliden ayrılık, oruç tutmaya; vuslat da bayrama benzetilir. Bu benzetmeler yapılırken toplumun an'aneleri göz önünde tutulur.

Sevgiliye kavuşma, bayrama; bayramda konu komşuya şeker dağıtma geleneği ise sevgilinin dudağı ve busesine benzetilir.

Sâye-i vaslînda bir 'îd edelim bâri seniñ
Bûse-i la' liñ ola 'uşşâka bayram sükkeri

K.11/14

Bayramın nevrüza denk gelmesiyle iki bayram birden coşkuyla kutlanır. Adeta bayram içinde bayram yaşanmıştır.

³² Duru, a.g.e, s. 309.

³³ Duru, a.g.e, s. 308.

‘Îd-ber-bâlâ-yı ‘îd etmez mi ‘âlem hak bu kim

‘Îd çün oldu müsâdif böyle bir nev-rûzede

T.2/8

İslami esaslara göre her Müslümanın üzerine vacip olan emirlerden birisi de yılda bir defaya mahsus olmak üzere kurban kesmektir. Bu, kulun Allah'a olan sadakatının ve yakınlaşmasının en büyük göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Günümüzde dahi sıklıkla kullanılan ve her şeyini feda etmek, canı pahasına sevmek anlamlarında kullanılan *kurban olmak* ve *başını vermek* deyimleri de bu hüküm neticesinde oluşmuş kavramlardır. Divan şiirinde kurban bayramı ibaresi çerçevesinde oluşturulmuş benzetmelerin çoğu bu düşüncenin ürünüdür.

Beni tenhâ koduñ ey âfet-i hûnî-meşreb

Şimdi kimler ile sohbet edeyim leb-bâ-leb

Var mıdır sevdiğim âgûşuma senden enseb

Sarılıp yatar iken sîne-be-sîne her şeb

Şimdi kurbânîñ olam söyle bana noldu sebeb

Âşinâ-yı ezelfye bu tegâfûl bu gazab

TT.5/1

Divan şiirinde kurban bayramıyla ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Mevcut bilgiler ise sevgili tipi çevresinde oluşturulan benzetmelerdir. Fakat Haşmet Divanı'nda rastlanılan ve bir kısmı aşağıda verilen şiir, Divan şiirinin bu hususa da kayıtsız kalmadığının en büyük göstergelerindedir. Beyitte, Kurban bayramının şevketli, mübarek günlerinin geldiği, bu mübarek günlerin değerlendirilmesi gerektiği aktarılır:

Gelen eyyâm-ı şevk-encâm-ı devr-i ‘îd-i adhâdır

Zihî hengâm-ı ferhunde zihî vakt-i ferah-zâdır

Cihân teşrîfine kurbân keser ikbâl ü hâhişle

Bu bir ‘îd-i gıñâ-bahşâ-yı kalb-i halk-ı dünyâdır

K.10/1-2

Namaz ile ilgili aşağıda verilen beyitte ise bazı insanların hızlı hızlı eğilip kalkmaları hicvedilirken bu kişiler dalkavuk olarak nitelendirilir:

Tekâpûy-ı ‘ubûdiyyetde lâzım istikâmetde

Namâz içre olur etvâr gâhî râst gâhî kec

G.32/3

Zahidin namazına aşk abdesti el vermezken; âşıklar, gözyaşı çeşmesinden abdest alırlar:

Âb-dest-i ‘ışk el vermez namâz-ı zâhide

Çeşme-sâr-ı giryeden ‘uşşâk-ı zâr eyler vuzu‘

G.201/2

Turkish Studies

Haşmet Divanı'nda din ile ilgili genel hususların yanı sıra bazı tarikatlara mahsus hal ve hareketlerin zikredildiği de görülür. Bu tarikatların başında Mevlevilik gelmektedir. Divan'da Mevlevilik ile ilgili "Mevlevileriz" redifli müstakil bir şiir bulunmaktadır. Bu şiirde Mevleviliğin bazı inanç ve ibadetlerin yapılış şekli ile ilgili bilgiler bulunur.

Ser-der-hevâ-yı vuslat olan Mevlevîleriz
Raks-âver-i hakikat olan Mevlevîleriz

Sâgar külâh u hırka hum u bâde ' ışk u şevk
Mey-hâne-zîb-i vahdet olan Mevlevîleriz

Ser-geşte-i semâ' -ı safâ-yı visâl olup
Zerrât-ı şems-i kurbet olan Mevlevîleriz

Dem-beste-i hamûşî-i âdâb iken velî
Zevk-âşînâ-yı sohbet olan Mevlevîleriz

Erbâb-ı câha tâc u kabâsın bıraktıran
Cünbiş-nümâ-yı Haşmet olan Mevlevîleriz

G.96/ 1-5

Mevleviliğin sema âyini ile mehtabın dönüşü arasında benzetme kurulduğu da görülür:

Miyân-ı çerhe hûrşîdi edince pâlehengâsâ
Semâda Mevlevî devrânını tanzîr eder mehtâb

G.16/3

Divan şairleri sadece İslamiyet ile ilgili kuralları yansıtmakla yetinmemişler zaman zaman farklı dinlerden de bahsetmişlerdir. Bu kullanımlar da sevgili tipi çerçevesinde oluşturulan benzetmelerde yer alır. İslamiyet'e göre tek din İslam'dır; bunun dışındakilere bağlananlar kâfir olarak nitelendirilir.

Sevgili kan dökücü kâfir gibidir:
Hurûş-ı eşk-i tahassürle reng-i hûnîne
Beni o kâfir-i tersâ-reviş boyar gibi

G.249/5

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

7. EKONOMİK FAALİYETLER–MESLEKLER VE SOSYAL YAPILANMA

Bazen bir redif vasıtasıyla³⁴ bazen bir şiirde zikredilen bir kelime vasıtasıyla bazen de şiirin yazılma sebebi ile eski Türk edebiyatına ait edebi metinlerin edebiliklerinin yanı sıra dönemin iktisadi hayatını yansıttığına da şahit oluruz. Bu bakımdan, 18. yüzyıl şairlerinden Haşmet'in Divanı'nda da söz konusu olunan hayata ilişkin bilgiler görmekteyiz.

17. ve 18. yüzyıl metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu yüzyıllarda toplum artık bozulmaya başlamış, sosyal ve iktisadi alanda bir çözülme olmuştur. Haşmet'in aşağıdaki beyitinde bu durumu görmek aşikârdır. Zira beyitte meyve satıcılarının hileli terazi kullandığı halde, malını satmak için büyük bir pişkinlikle “gel efendim benden al” dedikleri görülmektedir.

Sû-be-sû mâve-fürûşân terâzû der-dest

Yalvarıp derler efendim be-meded benden al

K.16/12

İktisadi ve ahlaki çözülmede etkili olan hususlardan birisi de esnafa borç senedi imzalatılarak esnafı dolandırmaktır. Döneminin iyi bir münekkidi olan Haşmet, aşağıdaki beyitinde “kişinin Hâtem-i Tâi gibi cömertlikte nam salabilmesi için borç senetleri imzalatıp esnafı dolandırması gerekmektedir” şeklinde iğneleyici bir anlatım sergilemiştir.

Hâtem gibi nâm ister isen semt-i sehâda

Bas mührü temessüklere esnâfi dolandır

K.23/47

Sevgilinin dudağının tatlılığı ile şeker arasında bir benzetme kurularak sevgili bazen bir şekerçiye benzetilir. Bu sayede Osmanlı toplumundaki şeker esnafı zikredilir:

Tahayyül eylesem kand-ı nebât-ı leblerin Haşmet

Döner çûb-ı müjemle dîdeler mînâ-yı kannâda

G.220/7

Bu yüzyılda dikkati çeken bir husus da saç tıraşı geleneğidir. Bu durumu aşağıdaki şekilde dile getiren Haşmet, aynı zamanda bu alışkanlığa şiddetle karşı çıkar ve bütün dünyanın berber olması halinde bile tıraş olmayacağını söyler. Şiirden hareketle günümüzde erkeklerin saç ve sakal kesimiyle ilgilenen berberlik mesleğinin 18. yüzyıldaki varlığı görülebilir.

İş başa düştü kayd-ı ser oldı baña terâş

Kesdi dilin o berber bâ-ser berâberi

Nûş-ı şarâba beste müdâvât-ı derd-i ser

Sersâmlarıñ gerdiş-i peymâne çenberi

³⁴ Bu hususta bk: Cemal Kurnaz, “Divan Şiirinde Belge Redifler”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 265 – 276.

Baş egmezem terâşa cihân berber olsa da

Çalsın başına pîr-i felek mülk-i Berberî

G.251/2-3-4

Haşmet'in Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi vesilesiyle kaleme aldığı kasidede Mustafa Paşa'dan önce bu makamda bulunan Düztaban Muhammed Paşa'dan bir şikâyet söz konusudur. Zira bu şahsın devrinde sarayda şairler için meclis kurulması ve bu dönemde demircilik sanatının şiire galip gelmesinden yakınılır.

Şâirân eñser keserdi sahn-ı dîvân-hânede

Şi' re gâlib idi ol dem san' at-ı âhengerî

K.11/46

Aynı kasidede göze çarpan diğer bir ifade ise *bakkal defteri* kavramıdır. Bilindiği gibi bakkal defteri daha çok olumsuz bir şeyi anlatmakta kullanılır ve bu daha çok defterdeki yazıların dağınıklığı ve düzensizliği ile ilgilidir. Aşağıdaki beyitte de benzer bir durum söz konusu olup yine Düztaban Muhammed Paşa'dan şikâyet edilir. Şairin tabirine göre bu şahsın döneminde bakkal defterleri dahi beğenilmiş yazılar olarak kabul edilmektedir:

Bir varak-pâre dahi girmezdi dest-i ragbete

Nüsha-i mergûbeler olmuşdu bakkal defteri

K.11/45

Vergi ile ilgili olarak da “kişi dünyada fazilet cihanı olsa da vergiler silsilesinin bağlarına bu kâr nedir ki” anlamında aşağıdaki gibi bir beyit söylenmiştir. Haşmet'in Şeyhülislam Çelebizâde Asım Efendi'nin kendisine yazdığı takrize teşekkür için söylediği kasidede yer alan beyitten de anlaşılacağı gibi halktan ağır vergilerin alındığı görülür.

Bu silsile-bendân-ı rûsûm içre nedir sûd

Olsa kişi ' âlemde cihân-dâr-ı fazîlet

K.12/39

Aşk ve sevgili temeli üzerine inşa olunan Divan edebiyatında şairler, sevgilinin bazı uzuvlarını bazen sosyal hayatta kullanılan birtakım araçlara benzetmişlerdir. Örneğin sevgilinin kirpikleri o kadar kan dökücüdür ki adeta hekimlikte kullanılan bir neşter gibidir. Aşağıdaki beyitte de böyle bir durum söz konusu olup “dilim gam kanyla doludur, inleyişlerimin gürültüsü çoktur; imdat! Gönlümü sevgilinin neşter kirpikleri üzerine düşürdüm” şeklinde bir anlatım yer almaktadır.

Dilim pür-hûn-ı gamdır sît-i nâlem el-amân üzre

Düşürdüm gönlü nîşter-zâr-ı müjgân-ı bütân üzre

K.8/26

Osmanlı Devleti'nde de her toplumda görüldüğü gibi bir sosyal yapılanma ile karşılaşmaktayız. Bu yapılanma her ne kadar keskin çizgiler ve yasalar ile olmamışsa da insanlar arasında bir ayırım söz konusudur.

İnsanlar vergi toplayan görevlilerden o derece bıkmışlardır ki; bu kişileri *bela* olarak görmektedirler:

Turkish Studies

Hele kaldım tehî-dest-i emel şimdi belâ bunda
Vekîl-harç-zâdeler etmeklerin aldı yedân üzere

K.8/37

Bu devirde halkın yakındığı bir sorun da rüşvet konusudur. Osmanlı Devleti'nin zayıflama hatta yıkılma sebepleri arasında gösterilen, devlet yapısının bozulmasındaki dikkati çeken en önemli husus; adam kayırma ve rüşvettir. Aşağıdaki beyitte bu durumdan yakınılmakta ve rüşvet alan kişi bir kadına benzetilmektedir.

‘Aff-i bî-tama‘ perhîz-kâr-ı tu‘ me-i rüşvet
Gınâ-yı tab‘ına sermâye etmiş lutf-ı Mevlâ'yı

T.5/11

Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle fukara zümresi rahata ermiş ve bu zümre, Mustafa Paşa'nın şefkat ve teveccühlerine mazhar olmuştur.

Fukarâ zümresine eylediği yollarda
Nev-be-nev ol haber-i ‘iffet ü şefkat geldi

K.15/20

Paşalar ve mollaların haksızlık yaptıklarını her fırsatta dile getiren Haşmet, haksızlık yapan paşa ve mollaların hallerinin Allah katında yaman olduğunu belirtir.

Hem-cinsimiz Allâh bilir söylemem ammâ
Paşalar u mollâlarıñ ahvâli yamandır

K.23/48

Bu yüzyılda *aga* (ağa) ve bunlar gibi zengin insanların hizmetleriyle sorumlu *çukadar* (çukadar) adı verilen toplumsal tabakalar da görülmektedir.

‘Ârif çekemez tavrını nev-reste kibârîñ
İllâ ki aga sadrına geçmiş çukadârîñ

K.23/51

İslam dininin erkeklere yönelik cevazlarından olan, *cariye* satın alma geleneği, bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da yaygın olarak göze çarpmaktadır. Cariyeler genellikle ülke dışından ve özellikle de Kafkas ülkelerinden getirilmektedir. Haşmet aşağıdaki beytinde Çerkez cariye ile bu durumu açıkça ortaya koyar:

Bintü'l-‘inebden oldu füyûzât-ı câriye
Mey-nûş gayri câriye-i Çerkes istemez

G.112/3

Divan'daki bazı beyitlerde aile hayatı ile ilgili kavramlar da yer almaktadır. Osmanlı toplumunda anne ve babaya aşırı bir bağlılık ve saygı vardır. Zira İslam dini de bunu emretmektedir. Aşağıda verilen beyitte de böyle bir durum söz konusu olup, kişinin dünyaya gelişine vesile oldukları için anne ve babanın nur içinde kalmalarına dua edilir.

Turkish Studies

Dürr-i zâtîñ sadef ü mâyesi olduklarıçün

Cilvegâh-ı ebeveyniñ dahi pür-nûr olsun

K.22/38

Çocukların anneleriyle veyahut lalalarıyla meydanlarda gezdiğine de şahit oluruz:

Husûsâ ney-süvârân-ı sabâvet aldı meydânı

Gezerken dâyesiyle lalasıyla dûş-ı cân üzre

K.8/39

8. YERLEŞİM MERKEZLERİ

Haşmet, İstanbul'un doğal ve mimari yapılarını her fırsatta överken çeşitli dönemlerde sürgün edildiği yerleri de tasvir etmeyi ihmal etmemiştir. Sürgüne gittiği bu yerlerde İstanbul özlemine her fırsatta dile getirirken; bazen sürgün edilme sebepleri, bazen de bu yerlerin mimari ve doğal güzelliklerine ait ipuçları da vermiştir. Onun şiirlerinde mekân olarak sadece sürgün edildiği yerler ve İstanbul yoktur; Mora, Roma, Nefes ve Halep gibi Osmanlı Devleti'nin doğrudan veyahut dolaylı yollardan etkin olduğu yerler de zikredilmiştir.

Mustafa Paşa'nın sadrazam olması üzerine kaleme aldığı kasidede Mustafa Paşa'nın gelişiyile İstanbul'a nimet getirdiği vurgular.³⁵

Sîr-çeşm oldu cihân feyz-i kudûmünden anıñ

Hân-ı yagma gibi İstânbûl'a ni' met geldi

K.15/16

Kasidenin devamında Mustafa Paşa'nın geldiği yere de işaret edilir:

'Azm edip tâ Mora'dan cânib-i İstânbûl'a

Kimseyi yakmadan ol şems-i 'adâlet geldi

K.15/18

Baharın gelişi üzerine kaleme aldığı 23 beyitlik *bahariyye*'sinde de bazı yerleşim merkezlerinin zikredildiğine şahit olmaktayız. Baharın Nefes gibi bir çölü bile yeşillendireceğini belirten şair, bu mevsimde *Çırağan Sarayı*'nda düzenlenen eğlencelere de atıfta bulunur.

Âb-ı huşk etmede vâdî-i rutûbetde hurûş

Oldu deryâ-yı Nefes ta' na-zen-i cûşîş-i yem

K.17/8

Dikseler sahn-ı Çerâgân'a nihâl-i şem' i

Gonce-i şu' le olur verd-i ter-âsâ hurrem

K.17/13

³⁵ Eğlence Hayatı başlığı altında incelenen İstanbul'daki eğlence mekanları dışındaki İstanbul veya İstanbul'da bulunan bazı semtlerin geçtiği beyitler için bk: K.23/107, K.23/115, G.59/5, G.104/4, G.147/4, G.250/4, Kt.14/2, M.5.

Haşmet, belirli dönemlerde İzmir, Bursa, gibi şehirlerde sürgün hayatı yaşamıştır. Bu şehirlerdeki özlem dolu ve çilekeş hayatını zaman zaman manzum olarak dile getirmiştir. Şiirlerinden ulaştığımız kadarıyla yaklaşık beş yıl Bursa'da kaldıktan sonra İzmir'e geçmiştir:

Altmış yedi ay etmiş iken Bursa'da ârâm

Saldım yine İzmir'e dahı nefy ile sâye

K.23/104

Bu şehirlerde çok keşmekeş ve çilekeş bir hayat sürmüştür³⁶:

Biz keşmekeş-i çilleyi gurbetde çıkardık

Geh belde-i İzmîr'de geh Bursa'da halvet

K.23/100

Osmanlı Devleti'nin doğrudan olmasa da dolaylı yoldan etkin olduğu şehirler arasında Venedik ve Roma gibi İtalyan şehirleri bulunmaktadır. Osmanlı Türkleri Roma'ya '*Kızıl Elma*' ismini³⁷ vermişlerdir. Haşmet, bir kasidesinde padişahın Roma'yı yani Kızıl Elma'yı ele geçirmesini isterken *muhammer* kelimesi ile sanatlı bir söyleyiş yapmıştır:

Zîver-i dest-i zafer ede Kızıl Elma'yı

Hûn-ı a'c dâ ile bu arzı muhammer etsin

K.22/70

Venedik ile ilgili aşağıdaki beyitten anlaşılıyor ki Venedik altın ve altın tırtıcılığında önemli şehirlerdendir. Şair, bu şehrin bu yöndeki gelişmişliğini "rızk" kavramıyla açıklamaktadır:

Hâline göre rızkı olaydı bed ü nîkiñ

Olmazdı zer-i tâm-^câyârı Venedik'in

K.23/44

Günümüzde Sırbistan'ın sınırları içerisinde bulunan Niş, Haşmet'in şiirlerinden anladığımız kadarıyla güzel kızları ile meşhur bir yerdir. Aşağıdaki beyitte, sevgilinin gamzesi gelenek gereği kan dökücü bir kılıca benzetilirken asıl ilginç olan kısım ise ikinci mısra'daki *Nişli* ifadesidir³⁸:

Oynar cigerde hançer-i hûn-rîz-i gamzesi

Ol bî-âmân âfetimiñ aslı Nişlidir

G.70/2

9. EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Divan'da, dönemin eğitim hayatında ders kitabı olarak okutulan eserlerdeki örneklerde ve özellikle fetva kitaplarında ismi sıklıkla geçen *Zeyd* ve '*Amr*' isimlerine atıf yapıldığı görülür. Bu sayede Osmanlı eğitim hayatı ile ilgili bir nebze de olsa bilgi sahibi olunabilmektedir.

³⁶ Ayrıca bk: Kt.20/1, K.21/1-2, M.3.

³⁷ Pala, a.g. e, s. 275.

³⁸ Ayrıca bk: G.238/3.

Bilmem bu zuhûr-ı sitemi Zeyd ü ‘ Amr’ dan

Billâh kusûrumdur efendim baña reh-zen

K.23/101

Ayrıca daha önce ‘Devlet Erkâmı’ başlığı altında da incelenilen ve Fatih Camii Kütüphanesi’nin açılışı münasebetiyle kaleme alınan şiirde bu kütüphanede yer alan kitap isimleri de zikredilmektedir. Bu bilgidен hareketle Osmanlı toplumunun okuma alışkanlığı ve halk arasında hangi kitapların muteber olduğu konusunda fikir sahibi olmak mümkündür. Şiirde, **Hidâyet, Dirâyet, Lübb-i Belâgât, Hallu’r-Rumûz, Keşşâf, Muhtâr, Kenzü’l-Künûz, Mişkât, Misbâh, Tenvîr-i Ebsâr, Kenz, Şakâyık, Bostân, Ravza, Atâ, Bahr-ı Muhît, Sarf, Binâ, Esâs-ı Şevketi, Neşr, Mugtenem, Me’haz-ı Kasdü’l-Ümem, Gencîne-i Dürr-i Nazîm, Kenzü’l-Le’âfî ve Kenzü’l-İlim** gibi zamanın önde gelen ilim, fıkıh ve edebiyat kitaplarına atf yapılır.³⁹

Divan şiirinde yukarıda ismi verilenler dışında daha birçok eser şiirlerde zikredilmiştir. Bunlar birer özel isim olmalarının yanında, aynı zamanda sözlük anlamlarını da kastedecek şekilde tenâsüp, tevriye, cinas, ihâm-ı tenâsüp gibi edebi sanatlar ile birer edebi hususiyet içinde kullanılırlar.⁴⁰ Ayrıca bu eserlerin yazarlarına ve içeriklerine de atf yapılarak ‘*metinlerarasılık*’ kavramının sağladığı imkânlardan yararlanılmıştır.

10. DİĞER MUHTELİF KONULARDAKİ AKİSLER

Haşmet Divanı’nda yukarıdaki başlıklar altında incelenen konuların dışında, muhtelif konularda sosyal hayatın akislerini barındıran şiirler bulmak mümkündür.

Yeni inşa edilen binalara, çeşmelere, camilere vb. gibi yapılara tarih düşürme geleneği bu yüzyılda hat safhaya ulaşmıştır. Bu tip şiirlerden bazıları yukarıda *Devlet Erkânı, Eğlence Hayatı ve Dinin Sosyal Hayata Aksi* başlıkları altında incelenmişti. Fakat mimari yapılar ile ilgili bilgiler barındıran şiirler, bunlarla sınırlı değildir. Öyle ki aşağıda verilen beyitlerde de mimari yapılar ile ilgili tarihler veyahut tasvirler yer almaktadır.

Dönemin padişahının yaptırdığı şadırvan için düşürülen aşağıdaki tarihte şadırvanın⁴¹, insanların kâh hararetlerini söndürmeleri kâh abdest almaları için inşa edildiği söylenmektedir.

Eyledi inşâ bu şadırvân-ı dil-cû tarhı kim

Gâh teskîn-i harâret eylesinler geh vuzû

T.14/3

Gemilerin sığınağı durumundaki Anadolu veya Rumeli Hisarı’na atf yapılan beyitlerde ise, daha çok savaş gemilerinin bu limanlarda demirlediğine değinilir. Ayrıca limanda bu gemilerin haricinde muhtelif yükler taşıyan kayıkların bulunduğu da görülür. Aşağıdaki beyitte şair, şarap kayığının savaş gemilerinin altında kalmaması için kenara çekilmesini istemektedir.

Keştî-süvâr-ı nâzımı ey dil Hisâr’a çek

Var zevrak-ı şarâb ile durma kenâra çek

G.150/1

³⁹ Şiir için bk.: *Padişah ve Çevresi (Devlet Erkânı)* başlığı, ayrıca Divan; T.10.

⁴⁰ Cemal Kurnaz, “Divan Şiirinde Söz Konusu Edilen Kitap Adları Üzerine”, **Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler**, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 125 – 137.

⁴¹ Şadırvan ve çeşmeler için düşürülen tarihler için ayrıca bk.: T.14/7, T.15/10, T.16/2.

Haşmet Divanı'nda gemicilik ile ilgili terimlere sık sık rastlamaktayız. Bunun en büyük nedeni; artan savaşlarla birlikte devletin donanma ihtiyacının da artmasıdır. Ayrıca gemilerin, insanların ulaşım aracı olarak başvurduğu önemli vasıtalarından olması ve bazen eğlence mekânı yahut vasıtası olarak kullanılması nedeniyle, gemi ve gemiciliğe ait kavramlar, şiiirlere çokça konu olmuştur. Aşağıdaki beyitte, padişahın emir fermanı ile çok büyük bir gemi yapılması istendiği aktarılır.

Emr ü fermânı sudûr etdi şeh-i mu' ciz-demiñ

Yapıla bir keştî kim hâli ola rûy-ı yemiñ

T.13/19

Her denizde icra gemilerinin bulunduğu ve bu gemilerin tatil günlerinin dışındaki günlerde çalışıklarına da değinilir.⁴²

Vermedi eyyâm-ı a' dâya kapatdı yelkeniñ

Çâr-mevc-i satvetin her sûda icrâ eyledi

T.13/17

Yer yer Osmanlı toplumunun bazı inanışları ile ilgili kullanımlara rastlanıldığı da olur. Bu inanışların başında falcılık gelmektedir. Aşağıdaki beyitte *reml* yani kum falı olarak bilinen bir takım nokta ve çizgilerle fala bakma oyununa atıf yapılarak, sevgiliyi bu şekilde büyülemek arzulanmaktadır.

Tahta-i remmâle döndük igbirâr-ı hecr ile

Kur' a-i teshîri Haşmet da' vet-i cânâna at

G.27/6

Bu yüzyılda dikkatleri çeken bir husus da hediyeleşmek mefhumudur. Öyle ki; Haşmet Divanı'nda, bir hediyeleşme merasimi üzerine kaleme alınmış müstakil bir şiir (Şemdân Hediyesini Mutazammındır) bulunmaktadır. Şiirde hediye edilen nesnenin (şamdanın) faydalarına değinilmektedir.

Ey pertev-i ser-tâc-ı çerâgân-ı ' inâyet

Şem' -i harem-i lutfuna pervâne-hücûmuz

Budur garazım ' arz-ı şem' dâñ ile ez-dil

Her hidmetine ya' ni şem' dâñ ile mûmuz

Kt.11

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatı, kaynağını büyük ölçüde Arap ve Fars kültür ve edebiyatlarından almanın yanında zamanla millî unsurlara da kayıtsız kalmamış ve Türk kültürünün yaşayış, düşünüş ve söyleyişini yansıtan bir edebi miras haline gelmiştir. Türk kültürüne ait bu maddi ve manevî öğeleri barındırmasıyla Klasik edebiyat; zamanla, Türk kültürünü yansıtan muazzam milli bir edebiyat halini almıştır.

⁴² Gemicilikle ilgili kavramlar için ayrıca bk.: T.13.

Bunca milli öğeler taşımaya ve yaklaşık son on asırdaki Türk kültürünü yansıtmaya rağmen, Tanzimat'la başlamak üzere içinde bulunduğumuz 21. yüzyıla değin, Klasik Türk edebiyatına yöneltilen suçlamalarda çoğu zaman aşırılığa gidilmiştir⁴³. Zira, bu suçlamaların en büyük temelini oluşturan, Klasik edebiyatın 'halktan kopuk, soyut ve hamasi bir edebiyat' olduğu şeklindeki ifadelerin hiçbir dayanağının olmadığını son yıllarda yapılan birçok çalışmayla görmek mümkündür. Bu tarz suçlamaların yersizliğini ortaya koyan bilimsel çalışmaların sayısında son yarım asırda büyük bir artış görülmüştür. Bu alanda çalışmalar yürüten, özellikle tahlil ve tetkik çalışmaları yapan A. Nihat Tarlan başta olmak üzere; Mehmed Çavuşoğlu, Cem Dilçin, Cemal Kurnaz, Atilla Şentürk, M. Nejat Sefercioğlu gibi önemli bilim insanlarını burada zikretmek yerinde olacaktır. Bu çalışmalara katkı sağlamak gayesiyle kaleme alınan bu çalışmada da görüldüğü ve daha önce de birçok özgün çalışma ile ortaya konduğu üzere; Klasik Türk edebiyatına ait metinler beşeri ürünlerdir. Öyle ki Divan şairleri de birer insandı ve toplumsal hayat içerisinde yer alan fertlerdi. Haşmet Divanı'nın incelendiği bu çalışmada, Osmanlı toplum hayatına dair birçok öğeye rastlanmıştır. Böylelikle, daha önce birçok araştırmacı tarafından da teşhir edildiği gibi, hem Türk kültürünün zenginliğini ortaya çıkarılmış hem de Klasik Türk şiiri - toplum hayatı ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın çerçevesi olan Haşmet Divanı'nda da her Divan şairinde olduğu gibi şahsi ve duygusal düşüncelere sıkça rastlanmaktadır. Görüldüğü üzere bu duygu ve düşünceler aktarılırken Osmanlı toplum hayatına kayıtsız kalınmamış ve özellikle 18. yüzyıl Osmanlı toplumunun yaşayış, giyiniş ve düşünüşü ile ilgili maddi ve manevi unsurlardan da yararlanılmıştır. Halk kültürüne ait bu öğeleri doğrudan görmek ve aramak tabii ki de zor ve yersizdir.

Divan'da 18. yüzyıl Osmanlı toplumunun en önemli özelliği olan eğlence hayatı düşkünlüğü ile ilgili eğlence mekânları, bu mekânların özellikleri ve mimari yapıları, eğlence mekânlarında rastlanan yiyecek ve içecekler ile bu mekânlarda tercih edilen giysiler gibi hususlara dair ipuçları bulunmaktadır. Divan'da yer alan bu maddi unsurlar elbette sadece eğlence hayatıyla sınırlı değildir. Divan'da yeri geldiğinde Ramazan ayındaki maddi öğelerden bahsedilmiş, yeri geldiğinde normal seyrinde devam eden günlük hayata ilişkin unsurlar ele alınmış; yeri geldiğinde ise meslekler, ekonomik hayat gibi topluma dair doğrudan veya dolaylı pek çok öğeye değinilmiştir. Böylelikle bu dönem Osmanlı'sının aksaklıkları, savaşları ve yöneticileri hakkında fikir sahibi olmak da mümkündür.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Mehmet – İ. Hakkı Aksoyak, **Haşmet Külliyyâtı (Divân, Senedü's-Şu'arâ, Vilâdet-nâme-Sûr-nâme, İntisâbü'l-Mülûk-Hâb-nâme)**, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.
- CANIM, Rıdvan, **Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme**, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, (24. Baskı) Ankara 2007.
- DİLÇİN, Cem, "Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri", **Türk Dili**, S.: 571, Temmuz 1999,
- DURSUNOĞLU, Halit, "Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 22, Erzurum 2003.
- DURU, Necip Fazıl, "Rindlerin Rûzesi –Osmanlıda Şairlerin Oruç Ayı–", **Ayla Demiroğlu Kitabı**, (Haz.: Doç. Dr. Adem Ceyhan) Kutup Yıldızı Yay., İstanbul 2006.

⁴³ Bu tartışmaları topluca incelemek için bk.: Kahraman, a.g.e.

- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Divan Edebiyatı Beyanındadır**, Marmara Kitabevi, İstanbul 1945.
- KAHRAMAN, Mehmet, **Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar**, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- KARATAŞ, Leyla, **Nedîm Divânı'nda Lale Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.
- KUDRET, Cevdet, "Divan Şiirine Uzaktan Merhaba", **Bir Bakıma**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977.
- KURNAZ, Cemal, "Divan Şiirinde Belge Redifler", **Divan Edebiyatı Yazıları**, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- KURNAZ, Cemal, "Divan Şiirinde Söz Konusu Edilen Kitap Adları Üzerine", **Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Denemeler**, Akçağ Yay., Ankara 1990.
- KUT, Günay, "Divan Şiirinde Bezm, Âlât-ı Bezm, ve Âdâb-ı Sohbet", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C. 9, Ankara 1999.
- MACİT, Muhsin, "Divan Edebiyatı Tartışmaları ve Gelenekten Yararlanma Sorunu", **Eğitim**, Temmuz – Ağustos 2006.
- MAZIOĞLU, Hasibe, **Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik**, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- MERMER, Ahmet, vd., **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yay., (3. Baskı) Ankara 2008.
- ONAY, Ahmet Talât, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü / Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, (Haz.: Prof. Dr. Cemal Kurnaz) H Yay., İstanbul 2009.
- ÖZDEN, H. Ömer, "Türk Ramazan Kültürü", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 12, S. 30, Erzurum 2006.
- ÖZTEKİN, Özge, **Divanlardan Yansıyan Görüntüler**, Ürün Yay., Ankara 2006.
- PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2009.
- POYRAZ, Yakup, "18. Yüzyıl Divan Şairi Hâkim'in Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Yaşamdan İzler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 2 / 8, Summer 2009.
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat, "Divan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C.11, Ankara 2002, e-kaynak:
<http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiiirindegercekhayat.htm> (19.03.2012).
- SELÇUK, Bahir, "Diyorlar ki'nin Işığında Yenilerin Divan Edebiyatına Bakışı", **Turkish Studies**, Volume 4 / 2, Kış 2009.
- ŞENTÜRK, A. Atillâ, "Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Mart 1993, C.: 1993 / I, S.: 495.
- TEKİN, Zeki, "Osmanlılarda Kürk Kullanımı", **Tükler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C.10, Ankara 2002.
- TONGA, Necati, "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Divan Şiiri Tartışmaları ve Gelenekten Faydalanma", **Turkish Studies**, Volume 2 / 4, Sonbahar 2007.
- TÖKEL, Dursun Ali, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar – Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yay., Ankara 2000.

YÜKSEL, Şedit, “Eski Edebiyatımızda Ramazan”, **Türkoloji Dergisi**, C. 7, S. 1, 1977.

YÜKSEL, Şedit, “Koca Ragıp Paşa’nın Ramazaniyye’si”, **Türkoloji Dergisi**, C. 7, S. 1, 1977.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012